

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduskond
Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond

Lagle Aim

VANGLAST VABANENUD ISIKUTE
REHABILITATSIOON
TARTU LINNA NÄITEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: MSW R. Sirotkina

Tartu 2007

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
I PEATÜKK: KIRJANDUSE ÜLEVAADE JA PROBLEEMI SEADE	
1.1 Karistuspoliitiline olukord Eestis	5
1.2 Vanglakaristuse mõju psüühikale	6
1.3 Kuritegevust mõjutavad tegurid. Kaks teooriat	8
1.4 Rehabilitatsioon	11
1.4.1 Sotsiaaltöö seaduserikkujatega – areng läbi ajaloo	11
1.4.2 Rehabilitatsiooni mõiste kriminoloogilises kontekstis	12
1.4.3 Kognitiiv-käitumuslikud suunad kurjategijate rehabilitatsioonis	13
1.4.4 Eduka rehabilitatsiooniprogrammi karakteristikud	15
1.5 Kriminaalne karjäär	16
1.6 Kriminaaltöö	18
1.7 Asutused ja institutsioonid Tartu linnas, mis tegelevad vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniga	20
1.8 PROBLEEMISEADE	23
II PEATÜKK: MEETOD JA VALIM	
2.1 Uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused	25
2.2 Uurimismeetod	25
2.3 Andmekogumismeetod	26
2.4 Valim ja valimi kirjeldus	28
2.5 Uurimuse eetiline külg ja töö käigus ettetulnud probleemid	29
2.6 Uurimuse läbiviimise käik	30
2.7 Analüüsimeetod ja kodeerimine	30
III PEATÜKK: UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS	
3.1 Materiaalsed ja -olmeprobleemid vanglast vabanenud isikutele	31
3.2 Psühholoogiline seisund pärast vanglast vabanemist	33
3.3 Psühholoogiline abi, sotsiaalnõustamine	36
3.4 Sotsiaalabi ja -toetuste kasutamine	40
3.5 Töö leidmine pärast vanglast vabanemist	42
3.6 Intervjueeritavate arvamus vanglast vabanenute rehabilitatsioonivajadusest	45
IV PEATÜKK: ARUTELU	48
KOKKUVÕTE	54
SUMMARY	57
Kasutatud kirjandus	57

SISSEJUHATUS

Vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonisüsteem tänapäeva Eestis puudub. Seda vaatamata asjaolule, et nii riiklikes kui kohalike omavalitsuste arengukavades on vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonisüsteemi väljatöötamine konkreetse eesmärgina paika pandud.

Vanglast vabanevate isikute toetamiseks tuleb Sotsiaalministeeriumil koostöös Justiitsministeeriumiga 2010 aastaks välja arendada rehabilitatsiooniteenuste üleriigiline võrgustik (Justiitsministeerium, 2007).

Praegusel hetkel võib nentida, et antud valdkonnas arengut toimunud ei ole.

Probleemne on vanglast vabanenute rehabilitatsioonisüsteem või õigemini sellise süsteemi puudumine. Selles osas kaalub Justiitsministeerium tõsiselt, kas suudame aidata Sotsiaalministeeriumil siin järje peale jõuda või tuleb see valdkond koos rahadega tuua Justiitsministeeriumi üle (Lang 2007).

Tartu linna kuritegude ennetamise arengukava aastateks 2003 – 2007 näeb ette ühtse andmebaasi loomist kuritegusid toimepannud isikute rehabilitatsiooniteenuste ning nende osutajate kohta. Rehabilitatsiooniteenuste pakkujaid ning valdkonnaga seotud ametkondi tuleb andmebaasist teavitada ning motiveerida selle aktiivset kasutamist. Samuti nähakse ette sotsiaalnõustamise kui teenuse arendamist ning täiendavate tugisüsteemide loomist riskigruppidele. Lähtuvalt kohaliku omavalitsuse ees seisvatest ülesannetest tellis Tartu Linnavalitsus aastal 2005 Tartu Ülikoolilt vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajaduste uuringu, mille teostajaks sai käesoleva töö autor.

Uurimuse eesmärgiks on selgitada, kuidas toimub vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniprotsess praktikas. Kuidas tunnevad inimesed end pärast vanglast vabanemist, milliseid probleeme neil on, kas nad on piisavalt informeeritud abisaamisvõimalustest ning milliseid toimetulekustrateegiaid nad kasutavad. Kas vanglast vabanenud inimesed üldse tunnevad mingit vajadust abi järele ja kui nad ei kasuta praegu olemasolevaid abisaamisvõimalusi, siis millistel põhjustel.

Uurimistulemuste põhjal saab planeerida kinnipidamisasutustest vabanenud isikute rehabilitatsiooni ning arendada välja uusi ning vajalikke teenuseid antud valdkonnas.

Töö teoreetilises osas on antud lühike ülevaade kriminaalpoliitilisest olukorrast tänapäeva Eestis ja käsitletud kurjategijate rehabilitatsiooni arengut läbi ajaloo. Kuna kurjategijate rehabilitatsiooni planeerimine sõltub sellest, mida peetakse kuritegevuse põhjusteks, on vaadeldud ka kuritegevuse põhjuste teooriaid, kuritegevust, sh. retsidiivsust mõjutavaid faktoreid ja vanglakaristuse mõju inimese psüühikale. Veel on töö teoreetilises osas käsitletud Eestis, eeskätt Tartus olemasolevaid rehabilitatsioonivõimalusi vanglast vabanenud isikutele ja antud ülevaade kiriklikust kriminaaltööst. Kiriklikku kriminaaltööd on käsitletud põhjalikumalt, kuna see on üks ulatuslikumaid ja (nii ülemaailmses kui eesti oludes) ka pikemaajalise traditsiooniga rehabilitatsiooni vorme. Metoodika osas on kirjeldatud uurimuse läbiviimise teoreetilisi lähtekohti, andmekogumis- ja uurimismeetodi valikut, valimit ja uurimuse läbiviimise käiku. Töö empiirilises osas analüüsib autor vanglast vabanenud isikute vajadust psühholoogilise abi ning sotsiaalnõustamise järele, samuti nende majanduslikku olukorda ja vajadust saada rahalisi toetusi ja konkreetseid teenuseid. Selleks viidi 2005 aasta novembris-detsembris läbi 10 poolstruktureeritud intervjuud vanglast vabanenud isikutega, kelle elukohaks pärast vabanemist oli Tartu linn. Intervjuude analüüsi põhjal saab ettekujutuse vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajadusest Tartu linnas.

Käesolevat tööd läbivad järgmised mõisted:

Rehabilitatsioon, resotsialiseerimine, retsidiivsus e. korduvkuritegevus, prisonisatsioon, , vanglast vabanenud isik, sotsiaalnõustamine, psühholoogiline nõustamine.

I KIRJANDUSE ÜLEVAADE JA PROBLEEMI SEADE

1.1. Karistuspoliitiline olukord Eestis

Praegu on Eestis 6 tegutsevat vanglat. Need on Tallinna, Tartu, Murru, Ämari, Viljandi ja Harku vanglad. Neis asub kokku ligikaudu neli ja pool tuhat kinnipeetavat. Enamik kinnipeetavaid on mehed, naissoost kinnipeetavaid on ainult 150. Viljandi vangla on noortevangla, seal kannavad karistust kuni 20-aastased meessoost õigusrikkujad ning Harku vangla on naistevangla.

Vanglasüsteemi reform näeb ette nii vangide kui vanglate arvu vähendamist. Samuti toimub praegu üleminek laagritüüpi vanglatelt kambersüsteemiga vanglatele. Eesmärgiks on vanglasüsteemi moderniseerimine, nii, et vanglad poleks enam „kurjuse ülikoolid“, vaid et neis toimuks kinnipeetavate rehabilitatsioon ja resotsialiseerimine. Selle kava järgi oleks Eestis aastaks 2010 neli vanglat: kambersüsteemiga, kuni 1000-kohalised Tallinna, Tartu ja Viru vanglad ning laagritüüpi Murru vangla 4 ja enam korda kohtulikult karistatud isikutele. Pärast vangide arvu vähenemist on plaanis sulgeda ka Murru vangla. Nii jääksid alles ainult piirkondlikud vanglad. Piirkondlike vanglate mõte on selles, et kandes karistust võimalikult lähedal oma kodukohale, on vangil lihtsam säilitada positiivseid suhteid vabaduses ja pärast vabanemist seega ka kergem kohaneda tavaeluga.

Aastal 2007 toimub Ämari ja Murru vangla ühendamine, aastal 2008 avatakse Viru vangla ja aastal 2010 avatakse uus Tallinna Vangla Maardus, millega ühendatakse Harku vangla. (allikas: Justiitsministeerium 2007)

Keskmine vanglakaristuse pikkus Eestis on 1-5 aastat. 74% kinnipeetavatest on vanglas teist või enam korda.

Eestis on 100 000 elaniku kohta 349,5 vangi, mida on nii Euroopa Liidu vanemate kui uuemate liikmesriikidega võrreldes väga palju. Võrdluseks - Rootsis on 100 000 elaniku kohta 59 kinnipeetavat, Norras 53 ja Saksamaal 90. Ida-Euroopa riikide vastavad näitajad aga on palju kõrgemad: Leedus on 356 vangi 100 000 inimese kohta, Lätis 407, Poolas 148 (Saar 2002).

1.2 Vanglakaristuse mõju psüühikale

On üldteada, et vanglad toimivad kui nn. „kuritegevuse ülikoolid“. Suure arvu kurjategijate ühtekoondamine ei muuda neid seaduskuulekamateks, vaid vastupidi, kriminaliseerib kinnipeetavaid veelgi enam. Laine (1997: 117) refereerib Erving Goffmani, (1981) kes uuris totaalseid institutsioone nagu vanglad, kloostrid, sõjaväeosad ja psühhiaatriaiglad. Goffman leidis, et kinnistes asutustes isikute hälbiv käitumine süveneb, mitte ei parane. Totaalne asutus jätab inimese ilma tema individuaalsest minast. Seda soodustavad kinnistes asutustes väga levinud alandavad rituaalid. Asukate vastuseis sellisele totaalsusele ja isiksuse allasurumisele avaldub oma sotsiaalse süsteemi loomises. Vangide kogukonda ja sotsiaalse süsteemi uurijatest on klassikaks kujunenud Donald Clemmeri 1940. aastal avaldatud raamat „The Prison Community“ (Laine 1997: Clemmer 1940). Clemmeri tuntuim uurimistulemus on mõiste „prisonisatsioon“ (prisonization). Selle all mõistetakse kinnipeetavate vangikogukonnaga liitumise ja selle subkultuuri järkjärgulise omandamise protsessi. Clemmer ei pidanud prisonisatsiooni sugugi mitte absoluutseks jõuks, mis mõjutab kõiki vange ühesuguse kiiruse ja intensiivsusega. On olemas prisonisatsiooni eri astmed, mitte kõik vangid ei prisoniseeru ühtmoodi.

Sellest olenemata väitis Clemmer, et kõik vangid prisoniseeruvad mingil määral ja on olemas prisonisatsiooni üldised tegurid, mis mõjutavad kõiki vange. Sellised üldised tegurid on järgmised:

- Leppimine sotsiaalse rolliga, mille järgi oled halvem ja vähem väärtuslik.
- Informatsiooni kogumine vanglaorganisatsiooni kohta.
- Uute söömis-, riietumis-, töötamis-, ja magamisharjumuste omandamine.
- Kohapealse keelekasutuse omaksvõtt.
- Tunnistamine, et ümbritsevatele ei olda tänu võlgu mingite vajaduste rahuldamise eest.
- Soov saada vanglas hea töökoht.

Paljud uurijad erinevates riikides, nt. Sykes ja Messinger (1960) USA-s ning Galtung (1959) Norras on teinud samalaadseid uuringuid (viidanud Laine 1997). Võrdlused näitavad, et üldjoontes on vanglaelu reeglid ühesugused kõikides riikides ja kõikidel aegadel. Nende normide taustaks on kindlad funktsionaalsed tegurid. Vanglaelu reeglid ja

normid ei tule mitte kinnipeetavate isikuomadustest ega olene ka vangla juhtimismeetoditest. (Laine 1997: Sykes&Messinger 1960; Galtung 1959)

Saija Järvinen (1988) (viidanud Laine 1997: 124), kes on uurinud ellujäämise strateegiaid Soome noortevanglas, rõhutab, et kohanemismvormid on pigem aktiivsed, kui passiivsed. Kesksel osal mängib vangi rolli omaksvõtt. See ei toimu ainult häda sunnil, vaid on ka eneseväärikuse säilitamise aktiivne meetod sageli üsna repressiivses ümbruses. Kõik noored vangid püüavad täita „tavalise vangi“ rollile vastavaid nõudeid. Vanglasüsteemi paradoks ja probleem ongi see, et äraõpitud roll läheb tavaellu kaasa, kuid seal ei ole see enam parim toimetulekustrateegia. Efekt on sama mis Clemmeri prisonisatsiooni üldistel teguritel.

Laine (1997) räägib oma raamatus „Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse“ muu hulgas ka vangi rolliga kohanemisest kui kuritegeliku subkultuuri liikmeks saamisest.

Juba aastasadu on teatud, et kuritegelike subkultuuride tekkimise ja uuenemise seisukohalt on kõige tähtsamad mitmesugused kuritegevuse kontrolliks mõeldud asutused: kasvatusasutused, koolkodud, noorsoovanglad ja pärisvanglad. Oluline on sealjuures loomulikult see, et asukad sinna valitakse mingite ühiste omaduste ja elukogemuse põhjal. Need asutused on enamasti ka üsna kinnised ja nii-öelda totaalsed, indiviidi tegutsemine seal on rangelt normeeritud ja väljastpoolt määratud. Traditsiooniline mõtteviis näeb subkultuurides ja kampades sageli kuritegevuse põhjust. Kuid subkultuur on selle liikmete jaoks sageli nende ainus pelgupaik. Subkultuurid toimivad ellujäämisstrateegiatena olukordades, mis muidu võiksid lõppeda enesetapu ja psüühiliste häiretega. Kinnipidamisasutustes võib subkultuuristumist vaadelda kui paratamatust, kui ellujäämisstrateegiat, mis aitab vastu panna seal valitsevale totaalsusele ja pidevale kontrollile.

Indiviidi tasandil seondub subkultuuri keskne funktsioon identiteedi loomisega, selle tugevdamisega ja kooshoidmisega. Subkultuur on indiviidile tähtis, kuna see aitab tal ümber hinnata enese mina ja probleemsituatsiooni ning luua legitiimsustunde enda ja subkultuuri vahel.

Laine (1997: 54) tsiteerib Inglise kultuuriuurijat Mike Brake'i, (1980), kes on subkultuuride teket seletanud järgmiselt:

Väidan, et subkultuurid sünnivad katsetena lahendada kollektiivselt kogetud probleeme, mis tekivad ühiskondlike struktuuride vastuoludest, ja et need subkultuurid loovad kollektiivse identiteedi vormi, mille abil võidakse hankida individuaalne identiteet, kui seda ei saada ühiskonnaklassi, koolituse või elukutse kaudu¹ (Laine, 1997: Brake 1980).

Vanglakaristuse üks ülesandeid peaks olema kinnipeetavate resotsialiseerimine (võib kasutada ka mõisteid *parandamine* või *rehabilitatsioon*). Idee on selles, et kuigi vangla ise ei ole võimeline kuritegevust ära hoidma, võidakse vangistuse ajal kohandada vangisuhetes selliseid rehabilitatsiooni- ja sotsialiseerimisabinõusid, mis vähendavad tema kuritegelikku käitumist või isegi lõpetavad selle. Seega on jutt ühiskonnaga kohanemisest. Paraku enamik vanglaid seda ülesannet täita ei suuda ja vanglasviibimise ajal omandatud käitumis- ja toimetulekuviisid raskendavad veelgi enam isiku hakkamasaamist tavaelus (Laine 1997).

1.3 Kuritegevust mõjutavad tegurid. Kaks teooriat.

Majandusteadusliku instrumentaariumi kasutamine kuritegevuse põhjuste analüüsimisel sai algus 1960. aastatel. Esimesed empiirilised uurimused tuvastasid põhjuslikke seoseid kuritegevuse taseme ja teatud tööturunäitajate vahel. 1968.aastal avaldas Gary S. Becker (viidanud Raus ja Timmusk 2006) käsitluse kurjategijast kui ratsionaalsest indiviidist, kes enne kuriteo sooritamist võrdleb teoga kaasnevaid tulusid ja kulusid, püüdes maksimeerida kasulikkust. Sellega tekitas Becker uue, nüüdseks laialt levinud lähtepunkti kuritegevuse põhjuste uurimisse. Empiirilist analüüsi oma mudeli kehtivuse kinnitamiseks Becker ei esitanud, kuid enamik teadlasi, kes on hiljem uurinud kuritegevust mõjutavaid tegureid majandusteadusliku instrumentaariumi abil, on teoreetiliseks aluseks võtnud just Beckeri käsitluse.

Kuritegevuse põhjuste analüüsimisel majandusteaduslike ja demograafiliste vahenditega uuritakse enamasti isikute võimalusi seaduslikul teel sissetulekut hankida, riski tabatud ja süüdi mõistetud saada, tõenäoliste karistuste raskusastmeid jms. Arvesse võetakse

---

¹ Brake, Mike : The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures. London 1980 lk. vii

selliseid näitajaid nagu tööpuuduse määr, keskmine sissetulek, politseijõudude kohalolek uuritavas piirkonnas, samuti vaadeldakse uuritava piirkonna demograafilist olukorda. Üldjuhul eeldatakse, et ühiskonnagrupid, kus valitseb suurem tööpuudus, kelle sissetulekud ja haridustase on riigi (piirkonna) keskmisest madalamad, otsustavad suurema tõenäosusega kuritegelikul teel sissetulekute hankimise kasuks. Põhjuseks on see, et nende tõenäolised kuritegelikul teel teenitud tulud on suuremad kui võimalikud seaduslikud sissetulekud. Samuti neil on vangi sattudes või kriminaalset kuulsust omandades vähem kaotada.

Beckeri mudel on saanud väga tuntuks. Enamik kuritegevuse põhjusi empiiriliste andmete põhjal uurivaid teadlasi on lähtunud just Beckeri kuritegevuse majanduslike aspektide käsitlesest. Samas on seda ka palju kritiseeritud.. Block ja Heineke (1975) (viidanud Raus ja Timmusk 2006)uurisid antud teemat edasi. Nad kritiseerisid varasemate autorite käsitlusi kurjategijast kui ratsionaalselt tulusid ja kulusid kalkuleerivast indiviidist, väites, et kuritegevust ja sellega seotud majanduslikke näitajaid mõjutavad nii paljud tegurid, et nendevaheliste põhjuslike seoste tuludeks ja kuludeks ümberarvestamine on kaheldav. (Raus ja Timmusk 2006)

Selge on, et enamik kuritegusid sooritatakse ilma neid ette kavandamata. Kui soome mees tapab pärast kahekuulist joomaperioodi ja tüli oma naise ja hiljem ei mäleta oma tegudest midagi, siis vaevalt on ta eelnevalt mõelnud, kas ta saab selle eest kaheksa või kaksteist aastat vanglakaristust. (Laine, 1997: 100).

Enamasti uuritakse eraldi majanduslike näitajate mõju varavastasele ja vägivaldsele kuritegevusele, sest varavastane kuritegevus peaks olema majanduslike mõjurite kaudu paremini seletatav. Varavastase kuritegevuse puhul on leitud ka laialdast empiirilist kinnitust Beckeri käsitlesele. Vägivaldse kuritegevuse osas on uurimistulemused erinevad.

Kokkuvõtlikult on uurimused kuritegevust mõjutavate sotsiaalmajanduslike ja demograafiliste tegurite kohta näidanud järgmist:

- Töötuse ja kuritegevuse vahel on olemas samasuunaline seos, ent see pole nii oluline, kui võiks oodata. Seaduslike sissetulekute suurenemine piirkonnas ühelt

- poolt vähendab indiviidi motivatsiooni kuritegu toime panna, samas aga meelitab piirkonda enam kurjategijaid, kuna nii paranevad ka nende võimalused ebaseaduslikku sissetulekut teenida.
- Seaduslikes tegevustes (töötamine, õppimine) vähendab tõenäosust, et isik sooritab kuriteo. Haridustaseme tõus vähendab kalduvust kuritegevusele.
  - Teatud demograafilised grupid sooritavad sagedamini kuritegusid. Äärmiselt oluline kuritegevuse mõjutaja on noorte meeste ja muulaste osakaal piirkonna rahvastikus.
  - Kuritegevus on suurem linnades ja teistes tiheda asustusega piirkondades, kus lisaks kohalikele tegutsevad ka mujalt sissesõitnud seaduserikkujad. Tõenäoliselt on selle põhjuseks paremad võimalused kuritegu toime panna, sellest saadava kasu suurus ja väiksemad võimalused, et kuritegu avastatakse.
  - „Hoiatusefekti“ väljendavatest näitajatest omavad kuritegevuse tasemele mõju kuritegude avastamise määr, karistuste raskusaste, vangide arv ja kohalike korrakaitseüksuste ressursid. Kui isik tunneb, et kuriteo avastamine ja karistamine on tõenäoline, valib ta pigem seaduskuuleka käitumise.

Ameerika kriminoloog Jack Katz (Laine 1997: Katz 1988) on oma uurimustöös aga kasutanud täiesti vastupidist lähenemist. Katzi arvates on kuritegevus vaid vähesel määral materiaalne tegevus. Esmajärjekorras kujutab see endast sensuaalset, tunnete tasandil toimingut. Katzi arvates pole mõtet küsida kuriteo sooritanud inimeselt ratsionaalset põhjendust tema teole. Oluline on kuriteo dünaamika, kuritegu kui emotsionaalne protsess. Katzi analüüsi objektideks olid „kiremõrvarid“, kuritegelikud jõugud, noorsoo pisivargused ja vandalism, professionaalsed röövlid, „külmaverelised mõrtsukad“. See on kuritegevus, mis üldjuhul ei taotle olulist materiaalselt kasu ja mida sooritatakse sageli spontaanselt, ilma eelnevalt mõtlemata vahelejäämise võimalusele ja karistusele. Katz juhib tähelepanu kuriteost saadavatele positiivsetele ja köitvatele emotsioonidele, mida kurjategija tunneb. Katzi analüüs seletab näiteks ka seda, miks meelelahutustööstuses, eriti filmides on sageli kesksel kohal kuritegevus ning miks see on vaatajate jaoks nii köitev.

1.4 Rehabilitatsioon

1.4.1 Sotsiaaltöö seaduserikkujatega – areng läbi ajaloo.

Suhtumine kuritegusid toimepannud inimestesse on ajas muutunud vastavalt sellele, mida peetakse kuritegevuse põhjusteks. Vastavalt sellele on muutunud ka seaduserikkujatega tehtava sotsiaaltöö põhimõtted ja lähtekohad. Erinevaid perioode kirjeldab oma kogumikus „Sotsiaaltöö teooria ja praktika“ R. Kreem.

Alates 19. sajandist kuni 20. sajandi neljakümnendate aastateni oli valdavaks uskumus, et kuritegevus on eeskätt kõlbelise käitumise hälbimus. Peamisteks mõjutusvahenditeks töös seaduserikkujatega olid vestlused, usuline mõjutamine, alkoholist loobumisele veenmine ja ka praktiline, majanduslik abi. Oluliseks peeti kurjategijate tööle rakendamist ja neile muude mõttekate sotsiaalselt aktsepteeritud tegevuste leidmist. Kurjategijate mõjutamisega tegelesid peamiselt kristlike heategevusorganisatsioonide töötajad.

Peale Teist Maaailmasõda domineerisid kriminoloogias psühhoanalüütilised ideed. Kuritegevuse põhjuseid nähti eelkõige seaduserikkujate haavatud hingeelus. Kuritegu käsitleti kui suhteliselt tähtsusetut sümptomit seaduserikkuja häiritud psüühikale. Kurjategijad olid pigem „hullud“ kui halvad, nad vajasisid enim ravi kui karistust ja ka rehabilitatsioonis oli peatähelepanu pööratud seaduserikkuja isiklike sügavate probleemide lahendamisele.

1974 aastal avaldas Martinson oma kuulsa artikli „Nothing works“ (eesti keeles „miski ei toimi“). Martinsoni ja teiste uurijate töö hõlmas enam kui 200 kurjategijatele suunatud rehabilitatsiooniprogrammi efektiivsuse hindamist. Uurimuse tulemusel selgus, et mitte ükski teadaolev mõjutusvahend ei tõsta kurjategijate seaduskuulekust ega vähenda retsidiivsust. Selle tulemusel valitses aastatel 1975 – 1990 sotsiaaltöös seaduserikkujatega lootusetuse meeleolu, stagnatsioon ja killustatus. Kriminaalpoliitikas võeti taas suund karistuste karmistamisele ja vanglakaristuste kasutamisele hirmutamise- ja kättemaksuvahendina. Kurjategijate rehabilitatsioon ja seaduskuulekale teele suunamine olid teisejärgulised.

Alates 1990-ndatest aastatest on rehabilitatsioon taas au sisse tõstetud. Uus mõtteviis kriminoloogias astub välja „miski ei toimi“ – kreedo vastu. Uueks juhtmõtteks on saanud küsimus „Mis toimib?“ (ingl. k. What Works). „What Works“ on termin, mida kasutatakse rahvusvaheliselt, et iseloomustada efektiivseid kurjategijatele suunatud rehabilitatsiooniprogramme. On leitud, et mõned rehabilitatsiooniprogrammid mõnda tüüpi kurjategijate puhul toimivad. Rehabilitatsiooni püütakse rohkem diferentseerida, erinevaid programme suunata erinevatele seaduserikkujate gruppidele, leida uusi meetodikaid ja vaatenurki. Populaarsemad ja enamkasutatavad kurjategijate mõjutamise meetodid on praegu grupitöö, kogukonnatöö ning erinevad kognitiiv - käitumuslikud teraapiad. (Kreem 1995; Ross 1995).

1.4.2 Rehabilitatsiooni mõiste kriminoloogilises kontekstis.

Rehabilitatsioon kriminoloogia valdkonnas ei tähenda kaugeltki mitte ainult vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni. Ka vanglakaristuse üks aspekte on rehabilitatsioon – kriminaalselt käitunud isiku muutmine. (Üprus 2000).

Kurjategijate rehabilitatsioon, selleks välja töötatud programmid ning nende mõjuvuse hindamine on alati olnud spetsialistidele huvitavaks ning raskeks ülesandeks.

Teadaolevalt on inimühiskonna algusest peale püütud leida viisi kuritegevuse kaotamiseks. Ometi ei ole kogu ajaloo vältel olnud ühiskonda, kus see oleks päriselt õnnestunud.

Suhtumine kurjategijaisse on alati olnud ambivalentene. Neid peetakse süüdlasteks, ühiskonnale ohtlikeks, ühiskonnast teatud mõttes väljaspool olijaiks. Samal ajal aga peetakse neid ka ühiskondlike olude ohvriteks. Kas kuritegusid pannakse toime vabatahtlikult, täie teadmise ja vastutuse juures, või sunnib inimesi kuritegudele ühiskondlik olukord ja valikute puudumine?

Sellisest ambivalentsusest tekibki küsimus, kas kurjategijaid peaks karistama või rehabiliteerima ja kumb vahend oleks tõhusam? (Crow 2001).

Nii Eestis kui kogu maailmas on kõige levinumaks kurjategijate mõjutamise vahendiks nende paigutamine vanglasse. Samas aga on nii kogemused kui teaduslikud uuringud näidanud, et rohke vanglakaristuse rakendamine ei vähenda kuritegevust. (Saar 2002).

Kuritegevuse kontekstis on rehabilitatsiooni sageli seostatud meditsiiniga.

Rehabilitatsiooni nähakse kui tegevust, mida tehakse kellegagi, kes on ise passiivne, tegijaks aga on enamasti inimene, kellel on pädevust, mõju ja võimu. (McGuire 1995).

Kriminoloogias nähakse rehabilitatsiooni eelkõige kui kurjategijaga tegelemist ja tema käitumise mõjutamist ning vastandatakse seda karistamisele kui kättemaksule.

Laiemas tähenduses on rehabilitatsioon igasugune sekkumise vorm, mis püüab muuta kurjategijat, tema käitumist, mõtlemist ja tundeid. (Crow, 2001)

1.4.3 Kognitiiv-käitumuslikud suunad kurjategijate rehabilitatsioonis.

Kurjategijate rehabilitatsiooniprogrammide väljatöötamisel kasutatakse erinevaid teaduslikke lähenemisi. Tänapäeval on üks levinumaid suundi kurjategijate rehabilitatsioonis kognitiiv-käitumuslik lähenemine. Selle kohaselt on kriminaalne käitumine, nagu iga teinegi käitumine, õpitud tegevus mida saab muuta, õpetades seaduserikkujatele uusi, adekvaatseid sotsiaalseid oskusi.

On olemas kahte tüüpi kognitiivseid rehabilitatsiooniprogramme: kognitiivsete oskuste programmid ja kognitiivse restruktureerimise programmid.

Kognitiivsete oskuste treening põhineb eeldusel, et kurjategijad ei ole õppinud ühiskonnas toimetulekuks ja seaduskuulekaks käitumiseks vajalikke oskusi. Neid oskusi, nagu näiteks probleemi lahendamine, läbirääkimised, enesekehtestamine, viha kontrollimine ja sotsiaalsed oskused tuleb kurjategijail omandada spetsiaalse treeningu abil.

Kognitiivne restruktureerimine põhineb eeldusel, et kurjategijad on omandanud destruktiivse hoiaku ja mõtlemisharjumused, mis omakorda viivad nad kuritegelikule teele. Kognitiivse restruktureerimise käigus leitakse need teatavad hoiakud ja mõtteviisid ning asendatakse adekvaatsete hoiakute ja mõtteviisidega treeningu abil.

Kognitiivsete oskuste treening ja kognitiivne destruktureerimine on üksteist täiendavad ja neid on võimalik kasutada koos ühe programmi raames.

Enamik kurjategijate rehabilitatsiooni programme on multimodaalsed – st. kasutatakse korraga mitmeid erinevaid mõjutamistehnikaid.

Kurjategijate rehabilitatsioon on äärmiselt komplitseeritud valdkond. Pole võimalik ennustada, milline rehabilitatsiooniprogramm võiks anda tulemusi ning milline mitte. Faktoreid, mis mõjutavad programmi edukust, on äärmiselt palju: keskkond, kus programm toimub, sihtgrupi vanus, motiveeritus jt. iseärasused, läbiviijate motiveeritus, professionaalsuse tase, programmi kestvusaeg, programmis kasutatavad meetodid ja üldine lähenemine, jpm. (Ross 1998)

Üks tuntumaid ja enamkasutatud kognitiiv-käitumuslikul lähenemisel põhinevaid rehabilitatsiooniprogramme on M & R ehk Mõtlemise ja Rehabilitatsiooni programm. See on mitmetahuline haridusprogramm, mis on loodud kurjategijatele prosotsiaalseks kompetentsuseks oluliste sotsiaalsete kognitiivsete oskuste ja väärtuste õpetamiseks. Põhiliseks töömeetodiks on grupitöö struktureeritud aruteludega. Eesmärgiks on kujundada programmis osalejate abstraktse mõtlemise oskusi, õpetada lahendama konflikte ja probleeme ja täiendada suhtlemisoskusi. M & R programmi miinimumkestuseks on 70 tundi, kuna lühema kestusega programmi edukus oleks kaheldav. M&R programmi oodatav tulemus on retsidiivsuse langus keskmise ja kõrge riskiga kurjategijatel.

Programmis osalevate seaduserikkujate puhul pole vabatahtlikkus ja motiveeritus olulisteks kriteeriumideks. Vastunäidustustena programmis osalemisele tulevad kõne alla pigem psühhiaatrilised probleemid, vaimne alaareng jms. (Ross 1998)

M&R programmi ning teisi kognitiiv-käitumuslikke rehabilitatsiooniprogramme on rakendatud ka Eestis, nt. Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskuses. Uurimusi kurjategijate rehabilitatsiooniprogrammide edukusest aga Eestis teadaolevalt veel läbi viidud pole. (Üprus 2000)

1.4.4 Eduka rehabilitatsiooniprogrammi karakteristikud

Gornik (2000) on analüüsinud erinevaid uurimusi ning toonud välja edukat rehabilitatsiooniprogrammi iseloomustavad tunnused. Samasuguseid karakteristikuid on oma töödes rõhutanud ka Crow (2001), McGuire (1995) jt. Rehabilitatsiooniprogrammi kavandades on oluline neid karakteristikuid teada ja arvesse võtta.

- Edukal rehabilitatsiooniprogrammil on ühiskonna ja poliitikute toetus;
- Eelduseks on kvalifitseeritud juhtide ja töötajate osalemine ning programmi eesmärkide adekvaatne mõistmine;
- Programm peab olema kavandatud ja ellu viidud tuginedes tõestatud teoreetilistele mudelitele, alustades hindamisest ning jätkuma ka järelhoolduses;
- Programm peab sisaldama standardiseeritud ja objektiivset riski ja vajaduste (*nii kriminaalsed kui mittekriminaalsed vajadused – Crow 2001*) hindamist, et teha kurjategijale personaalne kava programmis osalemiseks;
- Programm peab olema suunatud kuritegevust toetavate faktorite mõju vähendamisele ja kasutama juba ennast tõetanud meetodeid kurjategijate ühiskonda naasmiseks ettevalmistamisel;
- Programm peab olema kooskõlas kurjategija oskuste ja õppimisstiiliga (*samuti sobima töötaja tööstiiliga - Crow 2001*);
- Programmid on tulemuslikud, kui nendes püstitatud eesmärgid on tugevalt seotud kasutatavate meetoditega;
- Programmi kvaliteedi kindlustamiseks tuleb programmi hinnata;
- Paremini toimivad need programmid, mis on mitmekülgsed, mille sisu ja meetodid on suunatud erinevate sotsiaalsete oskuste arendamisele ja kus kasutatakse kognitiiv-käitumuslikule teooriale omaseid meetodeid;
- Programmid, mis toimuvad väljaspool institutsiooni, kas siis kogukonnas või vanglasiseses „alternatiivses kogukonnas“, on edukamad, kui institutsionaalsed programmid.

(Gornik 2000)

Donald S. Campbell (1995) on oma töös lisaks eelnevatele karakteristikutele leidnud veel mõned olulised efektiivsele programmile omased tunnused:

- Programm peab olema pikaajaline. „Quick Fix“ (eesti k. „kiiresti korda“) tüüpi programmid kurjategijate puhul ei sobi.
- Programmi tulemuste mõõtmisel tuleb kasutada õigeid atribuute. Vastasel korral kuulutatakse programm läbikukkunuks.
- Selleks, et programm töötaks, peavad läbiviijad uskuma selle efektiivsusse. Edukas programm võib läbi kukkuda ka tänu läbiviijate küünilisusele selle efektiivsuse suhtes.

1.5 Kriminaalne karjäär.

Vanglast vabanenud inimeste rehabilitatsiooni peaesmärk on vältida nende inimeste edaspidist kuritegude toimepanekut ja sattumist kinnipidamisasutustesse. Põhimõtteliselt on ka vanglakaristus üks rehabilitatsiooni vorme – vangistuse üks eesmärk on seaduserikkuja käitumise muutmine seaduskuulekuse suunas. Ometi jõuab teatud hulk juba vanglakaristust kandnud inimesi sinna ikka ja jälle, samas kui paljud teised vanglas viibinud inimesed ei satu sinna enam kunagi tagasi.

Seda asjaolu võib uurida läbi kriminaalse karjääri paradigma. Kriminaalse karjääri paradigmat on põhjalikult käsitletud raamatus „Kuritegevus Eestis 1991 – 2001“, koostanud Jüri Saar jt.

Nimetatud paradigma puhul eeldatakse, et kriminaalne käitumine ei ole levinud kogu inimpopulatsioonis vaid iseloomustab üksnes kindlat indiviidide kontingenti.

Ainult kindel osa inimpopulatsioonist läbib elu jooksul kriminaalse karjääri ja paneb toime kuritegusid. Karjääri kestel toimuvad kriminaalsed ülesastumised teatava sagedusega, kui indiviidil on see võimalik ja ta ei viibi näiteks isoleerituna karistusasutuses. Nende kurjategijate puhul, kes panevad toime rohkem kui ühe kuriteo, saab välja tuua, mil määral nad spetsialiseeruvad kindlatele kuritegudele ning kas nende kuritegude raskusaste kasvab või mitte. Samuti on oluline kindlaks teha kriminaalse karjääri lõppemise aeg ja seda tingivad faktorid. Eelkõige seda, kas niisugune muutus on seotud üldise aktiivsuse langemisega teatavas vanuses või toimub tegevusvaldkondade vahetus seaduskuulekuse suunas.

Sagedus, kuritegude raskusaste ja karjääri pikkus varieeruvad kurjategijate hulgas olulisel määral. Üks ekstreemgrupp on näiteks kurjategijad, kes panevad toime kogu elu jooksul ainult ühe kuriteo. Teised inividid panevad toime pika ajaperioodi jooksul regulaarselt erineva raskusastmega kuritegusid. Adekvaatse kriminaalpoliitika jaoks on oluline arvestada mõlema grupi iseärasustega. Esimeste puhul pakuvad suurt rakenduslikku huvi need keskkonnafaktorid, mis hoiavad ära karjääri jätkumise ning mida saab väljastpoolt mõjutada. Niisugused teadmised oleks eriti kasulikud kuritegevuse kontrollipoliitika kujundamisel, saavutamaks kuritegude ärahoidmist preventiivsete meetmete abil. Korduvkurjategijaid aga tuleks püüda võimalikult vara identifitseerida ning suunata kriminaal-justiitsüsteemi käsutuses olevad ressursid selle grupi poolt toimepandavate kuritegude ärahoidmisele. Eelkõige peetakse silmas nende isikute nõ kahjutuks tegemist ehk isoleerimist vabaduskaotusliku karistusega. Rehabilitatiivsete meetmete korral loodetakse aktiivne karjäär lõpetada või kutsuda esile toimepandavate kuritegude raskusastme vähendamine. Ja vastupidi, kui paigutada karistusasutusse inividid, kelle kriminaalne karjäär on juba lõppenud, tuleb niisugust otsust lugeda kahjulikuks nii iniviidi kui ühiskonna seisukohast vaadatuna.

Omaette küsimuste ringi moodustab kõige aktiivsemate kurjategijatega seotu ehk korduvkurjategijad. Erinevates maades läbi viidud uuringutega on jõutud suhteliselt sarnasele järeldusele, et ca 6-8% iga aastakäigu meestest paneb toime rohkem kui 50% kõigist selle aastakäigu meessoost iniviidide arvele tulevatest kuritegudest. Sõltumata konkreetsete uuringute meetodikatest ja võimalikest vigadest on see näitaja üllatavalt stabiilne. Kriminaalse karjääri paradigmast tulenevalt võib eristada kolme suunda kuritegevuse kontrolli strateegiates: preventiivne suund, karjääri modifitseerimise suund ja vangistamise, isoleerimise suund.

Preventiivsete strateegiate eesmärk on vähendada niisuguste iniviidide arvu, kellest üldse saavad kurjategijad. Efektiiivsete preventiivsete strateegiate kujundamiseks on vajalikud kahesugused teadmised. Esiteks nende elanikkonna alagruppide indikaatorid, kellel on kõrged kriminaalsest aktiivsusest osavõtu näitajad ja teiseks selliste mõjutusvahendite olemasolu, mis vähendavad vastava sihtgrupi kriminaalsest aktiivsusest osavõttu.

Karjääri modifitseerimise strateegiad suunatakse niisugustele indiviididele, kes on kuritegusid toime pannud ning kelle kriminaalset käitumist püütakse muuta. Eesmärgiks on vähendada nende poolt toimepandavate kuritegude esinemise sagedust ja kuritegude raskusastet. Modifitseerimisstrateegiate alla kuuluvad ka meetmed, mille kaudu püütakse kulgevat karjääri lõpetada näiteks karistuse hirmu abil, kujundades ümber kurjategija väärtushoiakuid või avardades tema võimalusi seaduskuulekaks eluks.

Vangistamise strateegia eesmärgiks on vähendada kuritegude toimepanemist sellega, et aktiivse karjääri faasis olev kurjategija isoleeritakse ühiskonnast. Sellisel juhul suunatakse karistuslikud meetmed kindlatele kurjategijate tüüpidele, eelkõige neile, keda iseloomustab raskete kuritegude sage toimepanek. Niisugused indiviidid moodustavad erinevatel andmetel alla ühe kümnendiku kurjategijate populatsioonist ning need nn. karjääriskurjategijad panevad toime valdava osa rasketest kuritegudest. Just niisuguste kurjategijate vangistamise efekti hinnati erakordselt kõrgeks ja kui vangistamise kulud ongi suured, jäävad need ikkagi väiksemaks moraalsest ja materiaalsest kahjust, mis kaasneksid niisuguste isikute vabadusse jätmisega. (Saar jt. 2003)

1.6 Kriminaaltöö

Sotsiaaltöö kurjategijatega on ajalooliselt alguse saanud just kiriklikust sotsiaaltööst ning ka Eestis on selles valdkonnas pikim töökogemus kirikliku sotsiaaltöö tegijatel.

Tööd kinnipeetavate ning ka vabanenud seaduserikkujatega nimetatakse kristlikus kontekstis kriminaaltööks, millist terminit kasutab järgnevalt ka käesoleva töö autor, samuti on käibel terminid vanglateenistus ja vanglamisjon.

Kiriku kriminaaltöö on kirikust, selle liikmetest ja organisatsioonist lähtuv, kogu ühiskonda hõlmav arendav ja tervendav protsess kuritegevuse ja sellest tulenevate kahjude ja kannatuste ennetamiseks ja vähendamiseks.

Kriminaaltöö toimub erinevaid tasandeid läbiva protsessina. Kirjeldamiseks ja analüüsiks, tegevuse hindamiseks ja arendamiseks tuleb tasandeid ja funktsioone eristada. Mõned funktsioonid teostuvad ühel, mõned mitmel tasandil. Kriminaaltöö tasandid on teoloogiline, juriidiline, sotsiaalne ja individuaalne.

Teoloogilisel tasandil antakse kiriku kriminaaltööle teoloogilis-filosoofiline põhjendus. See on vajalik nii tegevusele õige aluse andmiseks kui ka väitlemiseks kirikusiseste ja – väliste arusaamadega ühiskonna- ja kriminaaltöö vajalikkusest ja mittevajalikkusest . Kriminaalteoloogia on oma loomult üldine, erisuste asemel ühtsust rõhutav, tolerantne ja tunnustav. Kriminaaltöö praktik lähtub oma konfessionaalselt põhjalt, aga ei rõhuta ega vastanda seda teistele.

Juriidilisel tasandil töötatakse välja seaduseelnõusid või parandus- ja täiendustepanekuid, mida on võimalik kiriku ja riigi ühistöörühmadena või kristlastest parlamendisaadikute kaudu menetlusse anda. Need parandused, täiendused ja muud vormid on täidetud teoloogilis-filosoofilisel tasandil põhjendatud sisuga.

Sotsiaaltasand sisaldab siis teoloogilisel tasandil põhjendatud ja juriidilisel tasandil vormistatud raamides praktiliste vormide loomist ning kasutamist. Sotsiaaltasandil loodud vormid on enamasti orienteeritud otseselt abivajajale (individuaalfunktsioon) sihtgrupi keskkonnas või uute keskkondade loomisele. Sihtgrupi keskkonnas toimuva töö näitena võib nimetada vangide hingehoidu ja tänavatööd, uute keskkondade loomise näiteks on kristlike varjupaikade, öökohvikute või päevakeskuste asutamine. Mõlemal puhul on eesmärkide hulgas olulisel kohal partneri või abivajaja hoiakute muutumine ja kuritegudeta toimetulek.

1989. aastal loodi valitsusväline organisatsioon SRK ehk Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskus. See on usuline organisatsioon, mis teostab praktilist kriminaaltööd Eestis. SRK poolt osutatavad rehabilitatsiooniteenused kinnipidamisasutusest vabanenud isikutele on võimalik laias laastus jagada kolmeks. Need on majutus, programmid ja nõustamine.

Majutuse all peetakse silmas varjupaigateenust vanglast vabanenud isikutele. Varjupaikade kui ajutiste keskkondade kujundamisel peetakse silmas normalisatsiooniprintsiipe ja prosotsiaalsete suhete edendamist ning arvestatakse riskifaktorite kuhjumist. Vajaduste ja riskide kindlakstegemiseks tehakse taustauuring (sh. järelpärimised kinnipidamiskohtadesse) ja vastuvõtuintervjuu.

Praegusel hetkel tegutseb Eestis 5 kiriklikku varjupaika kinnipidamisasutusest vabanenud isikutele. Tartus on selliseks asutuseks Kristlik Kodu, mis aga võtab vastu ainult alaealisi õigusrikkujaid ning neidki pigem enne kui pärast kinnipidamisasutusse suunamist. (Sotsiaalministeerium 2007)

1.7 Asutused ja institutsioonid Tartu linnas, mis tegelevad kinnipidamisasutusest vabanenud isikute rehabilitatsiooniga.

Tartu linnas ei ole praegu ühtki sellist asutust, mille põhitegevuseks on vangist vabanenud isikutele rehabilitatsiooniteenuse pakkumine. Vangist vabanenud isikud võivad taotleda vajaduse korral riigi ja kohaliku omavalitsuse abi samadel alustel nagu kõik teisedki abivajavad isikud, lähtudes Sotsiaalhoolekande seadusest, paragrahvidest 4 ja 28 (Sotsiaalhoolekande seadus 1998)

Vanglast vabanenud isikud võivad pöörduda **Tartu LV Sotsiaalabi osakonda**, kust neil on võimalik taotleda toimetulekutoetust, ühekordset kriisiabi, vältimatut sotsiaalabi ning sotsiaaleluruumi, samuti on neil oma elukohajärgses sotsiaalabi osakonnas võimalik vestelda sotsiaaltöötajaga, saamaks infot ja sotsiaalnõustamist. Alates 2003. aastast toimib ka pikaajaliste töötute ümberõppeprogramm, milles võivad soovi korral osaleda ka vangist vabanenud inimesed (Tartu LV, 2007).

Tartu Linnavalitsuse Linnaarstiteenistus tegeleb ravikindlustusega hõlmamata isikute plaanilise arstiabi korraldamisega, koostöös perearstidega. Ravikindlustusega hõlmamata isikute plaanilise arstiabi eest tasub kohalik omavalitsus (Tartu LV, 2007).

Linnaarstiteenistus on teinud edukat koostööd Tartu Maakohtu Kriminaalhooldusosakonnaga.

Tartu Linna asutus Varjupaik Lubja tänaval pakub ööbimisvõimalust, samuti saab seal 3 korda nädalas süüa, iga päev on võimalik pesta riideid ja käia duši all. Konkreetsete teenustena ei mainita, kuid siiski on oluline, et seal on võimalik lugeda ajalehti, vajadusel kasutada telefoni ja interneti. Need võimalused aitavad kliente töötusimisel. Varjupaik ei paku teenusena sotsiaalnõustamist ega tegele oma klientide

rehabilitatsiooniga. Enamikul varjupaiga töötajatest pole ka vastavat erialast ettevalmistust, kuid nad siiski vestlevad klientidega ja aitavad probleeme lahendada. (Karhu 2007)

Tartu Kristlik Kodu on laste varjupaik, mis algselt oli mõeldud vastu võtma kinnipidamisasutusest vabanenud alaealisi. Praeguseks aga on tegu siiski tavalise lastekoduga, kuhu muuhulgas võetakse vastu ka alaealisi õigusrikkujaid. Kristliku Kodu on mittetulundusühing, mille tegevust finantseerib peaaesjalikult Tartu linn, ostes temalt sotsiaalteenuseid. (Schotter 2007)

Tartu Pauluse kirik annab toidu-ja riideabi seitsmel päeval nädalas, samuti on soovijail võimalik vestelda vaimulikuga. Tartu LV Sotsiaalabi osakond saadab Pauluse kirikule kord kuus abivajavate isikute nimekirja ning nimekirjas olevad isikud saavad 1 kord päevas suppi, teed, leiba ja saia ning vajadusel riideid. Pühapäeval sooja toitu ei anda, siis saavad abivajajad kuivtoidupaki. Toidu-ja riideabiteenust finantseerib Tartu linn. (Tartu LV 2007), (EELK Pauluse koguduse kodulehekülg 2007)

Tartu Peetri kirik ei tegele otseselt mingi sotsiaaltööga, kuid seal on võimalik vestelda vaimulikuga. Põhimõtteliselt võib seda nimetada hingehoiuteenuseks. Kuna kirik asub Lubja tänava varjupaiga läheduses, siis paljud varjupaiga elanikud käivad seal kirikuõpetajaga vestlemas. Kirikuõpetaja teeb ka mõningal määral koostööd Lubja tänava varjupaiga töötajatega ja püüab nende kliente aidata (Mesila 2007).

Tartu Nõustamis-ja Kriisiabikeskuses Vaksali tänaval on võimalik saada psühholoogilist nõustamist ja -abi. See teenus on tegelikult küll tasuline, kuid kokkuleppel kriminaalhooldusametnikega on vangist vabanenud isikutel võimalik saada ka tasuta psühholoogi vastuvõtule. Paraku ei ole see abivõimalus kuigi laialt teada ja seda kasutatakse vähe. Vangist vabanenud või ka teiste abivajavate Tartu linna kodanike psühholoogilist nõustamist loetakse kriisitööks. Ka seda rahastab Tartu linn, kuid nii

tasuta kui tasulise psühholoogilise abi taotlemine on keeruline protseduur ning kaugeltki mitte lihtsalt kättesaadav. (Tartu Nõustamis- ja Kriisiabikeskuse kodulehekülj 2007)

Tartumaa Tööhõiveametis on võimalik võtta end kohe pärast kinnipidamisasutusest vabanemist töötuna arvele ja saab taotleda töötü abiraha ning haigekassakaarti. Vastavalt Töötü Sotsiaalse Kaitse Seadusele on selleks õigus isikutel, kes on viibinud kinnipidamisasutuses vähemalt 6 kuud. Samuti on võimalik taotleda toetust töötule ettevõtluse alustamiseks, (summas kuni 20 000 krooni) ning õmberõpet. (Töötüruamet 2007); (Töötü Sotsiaalse Kaitse Seadus 2000)

Tartu Maakohtu Kriminaalhooldusosakond ei ole küll sotsiaalasutus, vaid õiguskaitseorgan, kus tegeldakse ennetähtaegselt vabanenud isikute järelvalve ja kontrolliga, kuid kriminaalhooldusametnike tööd võib julgelt nimetada ka rehabilitatsiooniks. Nagu juba mainitud, tegeldakse ainult ennetähtaegselt vabanenutega. Kriminaalhooldusametnik viib läbi sotsiaalõustamist, selgitades oma kliendile, millistesse asutustesse vajaduse korral pöörduda ja kuidas leida abi ja lahendust oma probleemidele. Aktiivselt tehakse koostööd eespoolmainitud asutustega. Ka kriminaalhooldusosakonnas on klientidel võimalik vajaduse korral kasutada telefoni ja internetti.

Vastavalt Kriminaalhooldusseadusele on kriminaalhooldusametnikul 2 põhiülesannet: Kriminaalhooldusalusele kohtu poolt määratud kontrollõue ja kohustuste kontroll Olla kriminaalhooldusalusele usaldus-ja tugiisik, kes aitab hooldusalusel korraldada oma elu selliselt, et tal oleks eeldused elada uusi kuritegusid sooritamata.

(Justiitsministeerium, 2007); (Kriminaalhooldusseadus 1997)

Vanglast ennetähtaegselt vabanenud isikud moodustavad kriminaalhoolduse klientidest siiski väga väikese osa. Üle 90% kõigist kriminaalhoolduse all olevatest isikutest on tingimisi karistatud isikud, kes reaalselt vanglakaristust kandnud . Ning alla 10% on neid isikuid, kes on pärast reaalse vanglakaristuse kandmist ja ennetähtaegselt vabanemist kriminaalhoolduse alla määratud. (Saar 2003)

On loodud on ka **MTÜ Valge Eesti**, mille eesmärgiks on vangist vabanenud isikutele rehabilitatsioonikeskuse loomine, kuid seda asutust alles kavandatakse ja tegelikku tööd klientidega ei toimu. Plaanis on luua infopunkt vanglat vabanenuile, mis asub Tartus ning rehabilitatsioonikeskus, mis asub linna lähedal maal. Rehabilitatsioonikeskuses töötaksid vabatahtlikest tugiisikud, kes on läbinud vastava koolituse.

(Eesti Metodisti kiriku kodulehekülj 2007)

MTÜ Valge Eesti on ennast avalikust sektorist selgelt distantseerinud, soovides olla sõltumatu ja valida ise kliente. Seetõttu on kavandatav rehabilitatsioonikeskus abivõimaluseks vaid vähestele vanglast vabanenud inimestele.

MTÜ Valge Eesti esindab kiriklikku kriminaaltööd, selle ühenduse aktiivliikmed on töötanud vanglakaplanitena või muul viisil kirikuga seotud.

Kodanikualgatusena ja välisabi toel korraldatud vangide rehabilitatsiooni keskuse kogemus, kahjuks ebaõnnestunud, on võtta Tartumaalt Laeva vallast. Mõni aasta tundus seal kõik laabuvat, ent siis tulid tagasilangused – alkoholist ja vägivallast loobuda lubanud ei suutnud siiski endisele elule lõppu teha. (Kohler 2005)

1.8 PROBLEEMISEADE

Aeg vahetult pärast vabanemist kujutab endast kinnipeetavale kõige kriitilisemat etappi, millest sõltub, kas kinnipeetava integratsioon õnnestub või mitte. Sageli tuleb kinnipeetaval alustada oma elu ülesehitamist algusest peale. Suurimaks probleemiks on paljudel juhtudel töö-ja elukoha leidmine, aga ka suhete taastamine perekonnaga, sõpradega. Oma osa on ka ühiskonna võõristaval suhtumisel endisesse kinnipeetavasse. (Kasemets 2002)

Käesoleva töö autor valis vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni oma uurimuse teemaks põhjusel, et otseselt seda valdkonda ei ole Eestis, sealhulgas Tartus uuritud. Vaatamata sellele, et on läbi viidud mõned uurimused, mis antud teemat puudutavad, (nt. Kallikorm 2003) ei ole vanglast vabanenud isikutele tegelikult eraldi rehabilitatsiooniteenuseid, rääkimata rehabilitatsioonisüsteemist, välja töötatud.

Samas on vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonisüsteemi loomine konkreetse eesmärgina välja toodud nii Tartu linna arengukavas aastani 2007 kui ka riikliku kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2010.

Vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajaduse uurimine on oluline, kuna rehabilitatsioon aitab vähendada nende retsidiivsust ja mitmekordset kinnipidamisasutusse sattumist.

Lähtudes eeltoodust seab autor antud uurimustöö eesmärgiks **vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajaduse väljaselgitamise.**

Käesoleva uurimustöö ülesanneteks on:

- Uurida, millised probleemid ja vajadused on vanglast vabanenud isikutel.
- Koostada ülevaade praegu olemasolevatest rehabilitatsioonivõimalustest ja nende kasutamisest.
- Lähtuvalt uurimuse tulemustest teha ettepanekuid vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniteenuste täiendamiseks ja süstematiseerimiseks.

II PEATÜKK: MEETOD JA VALIM

2.1. Uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused

Uurimisküsimuste eesmärk ja meetodi valik lähtuvad töö teoreetilises osas välja toodud probleemiseadest. Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on uurida vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajadust. Uurimus peab selgitama, kuidas toimub vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniprotsess tegelikkuses. Kuidas tunnevad inimesed end pärast vanglast vabanemist, milliseid probleeme neil on, kas nad on piisavalt informeeritud abisaamisvõimalustest ning milliseid toimetulekustrateegiaid nad kasutavad. Kas vanglast vabanenud inimesed üldse tunnevad mingit vajadust abi järele ja kui nad ei kasuta praegu olemasolevaid abisaamisvõimalusi, siis millistel põhjustel.

Tuginedes teoreetilises osas antud ülevaatele ja uurimustöö eesmärgile esitatakse järgmised uurimisküsimused:

1. Milliseid raskusi on vanglast vabanenud isikutel tavaeluga integreerumisel?
2. Milliseid toetusi ja teenuseid vajavad vanglast vabanenud isikud?
3. Kas praegu olemasolevad rehabilitatsioonivõimalused on vanglast vabanenud isikute vajadustele vastavad?

Kogutud empiirilise materjali põhjal analüüsitakse vanglast vabanenud isikute olukorda ja abisaamisvõimalusi. Uurimistulemuste põhjal saab planeerida rehabilitatsiooni ning arendada välja uusi ning vajalikke teenuseid antud valdkonnas.

2.2 Uurimismeetod

Uurimuse läbiviimiseks kasutati kvalitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivse uurimismeetodi valis autor seetõttu, et vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni teemal on läbi viidud vähe uuringuid ja teavet selle valdkonna kohta on napilt.

Kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab luua väheuuritud ainesest tegelikkusele vastava pildi ja selle põhjal saab püstitada hüpoteese edasisteks uuringuteks. Kvalitatiivse uurimismeetodiga saab teha kindlaks, millised sündmused, hoiakud, tegevusstrateegiad jms. mõjutavad uuritavat fenomeni ja kuidas need mõjutegurid omavahel seotud on. (Vihalem 1998)

Kvalitatiivset uurimismeetodit kasutatakse enamasti niinimetatud “tundlike” teemade puhul, nagu tervishoid, haridus, seksuaalsus, sotsiaalsed hälbed jms. Ka vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniprotsess on tundlik teema, mille puhul süvaintervjuude abil saab luua selgema pildi kui näiteks ankeetküsitluse abil. Samuti tuleb arvestada uuritava sihtgrupi iseärasusi.

Sageli on vabanenud inimesed õppinud andma õigeid vastuseid, millel pole aga midagi ühist nende tegelike tõekspidamiste ja käitumisega. (Ross 1998). Ankeetküsitlusele ei ole vangist vabanenud isikud tõenäoliselt motiveeritud vastama, seda enam veel väga põhjalikult ja avameelselt vastama, süvaintervjuu käigus aga tekib intervjueri ja intervjueritava vahel teatav usaldussuhe ning inimesed räägivad meelsasti teemadel, millele kirjalik vastamine tunduks neile riskantsena.

2.3 Andmekogumismeetod

Semistruktureeritud intervjuud ehk süvaintervjuud kasutati uurimuse läbiviimiseks, kuna nii on võimalik saada vähestest andmeallikatest võimalikult palju ja mitmekülgset informatsiooni. Semistruktureeritud intervjuu puhul on küsitluskava planeeritud teemade ja võtmeküsimuste kaupa, kuid küsimuse sõnastus ja järgnevus on vaba; küsimused on paindlikud ja võimaldavad uuritava fenomeni kohta rohkem ja mitmekülgsemat infot saada. Intervjuu käigus võivad esile tulla sellised probleemid ja teemad, millele uurija ise polekski osanud tähelepanu pöörata Semistruktureeritud intervjuu sobib põhjuslike seoste leidmiseks, seletavaks uuringuks. (Vihalem 1998)

Vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajaduse uurimiseks viidi läbi 10 poolstruktureeritud intervjuud. Intervjueriti isikuid, kes olid viimase 2 aasta jooksul vabanenud kinnipidamisasutusest ja kelle elukohaks pärast vabanemist oli Tartu linn. Intervjuukavas olid küsimused jaotatud teemade järgi 5 blokki:

- *Isiku elu pärast vanglast vabanemist, sh. materiaalsed ja olmeprobleemid, nende lahendamine.*

Intervjuusid alustati tavaliselt küsimustega äsja vanglast vabanenud isiku igapäevaelu kohta. Küsiti, kuhu intervjuueeritav elama asus pärast vabanemist, kust sai raha ja elatusvahendeid, milliseid olmeprobleeme koges, kuidas neid lahendas ja kust abi otsis.

- *Psühholoogiline seisund pärast kinnipidamisasutusest vabanemist*

Algselt ei olnud see intervjuueerimiskavasse planeeritud eraldi alateemana. Uurimust alustades oletas autor, et vanglast vabanenud inimeste probleemid ja vajadused on eelkõige praktilist laadi. Ent juba prooviintervjuuga selgus, et psühholoogilised probleemid on vanglast vabanenud isikute jaoks olulisemad, kui majanduslik-olmelised küsimused. Seda kinnitasid ka kõik järgnevad intervjuud ning antud teemat käsitleti intervjuudes vastava põhjalikkusega.

- *Psühholoogiline abi ja sotsiaalnõustamine*

Sotsiaalabi ja rehabilitatsiooniteenuseid võib jagada materiaalseiks (raha, asjad, eluase, teatud osa teenuseid) ning mittemateriaalseiks (sotsiaalnõustamine, psühholoogiline nõustamine, hingehoid, erinevad teraapiad jms.) Antud uurimisteema puhul sooviti teada saada, kuidas suhtuvad vanglast vabanenud isikud abisaamisvõimalustesse, mis on mittemateriaalsed. Samuti oli oluline välja selgitada, kui kättesaadav on uuritavale sihtgrupile psühholoogiline abi ja kui efektiivsena nad ise sellist abi hindavad.

- *Sotsiaalteenuste ja –toetuste kasutamine*

Selles küsimusteblokis tunti huvi, kuivõrd on vanglast vabanenud isikud informeeritud kõikvõimalike rahaliste toetuste ning konkreetsete teenuste saamise võimalustest, kui kättesaadavad need on ning kas sedalaadi toetusi ja teenuseid nende poolt kasutati.

- *Töö leidmine*

Ka töö leidmine oli algselt planeeritud vaid ühe küsimusena tavaeluga kohanemise teema all. Intervjuude läbiviimisel aga selgus, et kõik vastajad pidasid töö leidmist põhjalikku käsitlemist väärivaks teemaks.

- *Isiku nägemus kinnipidamisasutusest vabanenute rehabilitatsiooniteenustest.*

Intervjuude lõpus palus töö autor vastajatel esitada omapoolseid ideid vanglat vabanenud isikute rehabilitatsiooni teemal. Eelnevate alateemade puhul eeldati, et iga intervjuueeritav räägib omaenda kogemusest. Selle alateema puhul aga suunati vastajaid analüüsima ning üldistama vanglast vabanenud isikute kui heterogeense grupi vajadusi ja probleeme.

Küsitluskava oli planeeritud teemade kaupa, kuid teemade järjekord intervjuude läbiviimisel oli põhimõtteliselt vaba, küsimused olid lahtised ning nende sõnastus spontaanne. Eesmärgiks oli ergutada intervjuueeritavat võimalikult põhjalikult rääkima ning antud teemadel arutlema.

Intervjuueerimise eesmärgiks oli luua pilt väheuuritud valdkonnast. Kümne intervjuu põhjal on võimalik teha üldistusi uurimustöö ainese kohta, näha seoseid ja leida kõige olulisemad teemad ning märksõnad, mis uurimisteemat iseloomustavad.

2.4 Valim ja valimi kirjeldus

Valik toimus juhuvalimi põhimõttel. Intervjuueeritavad jäid anonüümseteks, nende nimed ei saanud intervjuu läbiviijale teatavaks. Küll aga täpsustati vanust, rahvust, haridustaset, perekonnaseisu ja sotsiaalset staatust, samuti karistusaja orienteeruvat kestust.

Valimi tüübiks käesolevas uurimuses oli “seinast-seina” valim (Tooding 1998), moodustatud juhumeetodil. Respondentideks oli kümme aastatel 2002-2004 vanglast vabanenud isikut, kelle elukohaks pärast vabanemist oli Tartu linn.

Intervjuueeritavate vanus oli vahemikus 22- 56 eluaastat, 9 vastajat olid mehed ja 1 naine. 3 vastajat olid vene rahvusest, 7 eestlased. Intervjuueeritavatest 4 olid intervjuu läbiviimise ajal töötud, 6 käisid tööl, 2 vastajat said ka töövõimetuspausiooni. Intervjuueeritavatest 4 olid vabanenud ennetähtaegselt ja seega olid kriminaalhooldusel, 6 olid vabanenud tähtajaliselt. Intervjuueeritavaist 4 olid põhiharidusega, 6 kesk- või keskeriharidusega. Vastanuist 6 elas üksi, 3 oli abielus või vabaabielus ja 1 elas koos vanematega.

Kuna vanglakaristust kandnud isikud tänapäeva Eestis on heterogeenne grupp, oli ka uurimuse autori sooviks leida võimalikult erineva sotsiaalse taustaga respondente. Seetõttu kasutati intervjueeritavate leidmiseks erinevaid teid. Respondente leiti nii sotsiaalasutuste, kriminaalhoolduse kui ka isiklike tuttavate abil.

2.5 Uurimuse eetiline külg ja töö käigus ettetulnud probleemid

Intervjueeritavad jäid anonüümseteks. 2 intervjueeritava puhul sai autor teada nende eesnime, 2 puhul hüüdnime. Kõigi intervjueeritavate perekonnanimed jäid uurimuse läbiviijale teadmata. Küll aga küsiti nende vanust, haridust, sotsiaalset staatust, perekonnaseisu ja vanglasviibitud aja pikkust. Respondentidega sõlmiti ka suuline leping, et nad jäävad anonüümseks, intervjuud saab lugeda-kuulata vaid töö teostaja ning nende poolt antud infot kasutatakse ainult teaduslikel eesmärkidel.

Intervjuukava muudeti pärast esimese ehk pilootintervjuu läbiviimist, kuna esile kerkis uus ja huvipakkuv uurimisteema. Selleks oli psühholoogiline seisund pärast vanglast vabanemist. Algselt polnud intervjuukavasse sellekohast küsimust üldse sisse planeeritud. Uurimisküsimused olid enne pilootintervjuu läbiviimist keskendunud peamiselt praktilis-materiaalsetele aspektidele nagu võimalikud olme- ja rahaprobleemid, informeeritus sotsiaalabi saamise võimalustest, elukoha ja töö leidmine jms. Juba pilootintervjuust aga selgus, et majanduslikud ja –olmeprobleemid on teisejärgulised. Kõige olulisemaks peeti hoopis psühholoogilisi probleeme – kohanemiskõhvi, stressi ja depressiooni, mis tekivad inimestel pärast vabanemist kinnipidamisasutusest.

Kahe intervjuu käigus tekkis küsimus isikute sobivusest uurimuse respondentideks. Ühel juhul jäi mulje, et vastaja kannatab tugeva vaimse häire all. Kuna ta aga kõigi parameetrite poolest respondentiks sobis, sai intervjuu temaga siiski läbi viidud. Teise respondendi puhul aga selgus alles intervjuerimise käigus, et ta oli kinnipeetav ainult eeluurimisvanglas, kohtulikult määratud vanglakaristust ta ei kandnudki.

Töö autor saavutas intervjueeritavatega hea kontakti ja ilmselt tekkis intervjuude läbiviimise käigus ka teatud usaldussuhe küsitleja ning respondendi vahel. Näiteks

tunnistasid mitmed küsitletavad intervjuu käigus, et tegelevad seaduserikkumisega ka pärast vanglast vabanemist ning kavatsevad seda teha ka tulevikus. Respondentide selline avameelsus ühelt poolt annab tunnistust intervjuu oskuslikust läbiviimisest, teisalt aga seab uurimuse teostaja nii eetiliste kui juriidiliste dilemmade ette.

2.6 Uurimuse läbiviimise käik

Tartu Linnavalitsuselt saavutati nõusolek uurimustöö rahastamiseks 2004. aasta septembris.

Esimeses uurimuse etapis tegeleti uurimuse läbiviimiseks vajaliku teoreetilise materjali kogumise ja läbitöötamisega. Töö teoreetilise osaga jätkus ka intervjuude läbiviimise ajal ning pärast seda.

Teises uurimuse etapis toimus küsitluskava koostamine ja pilootintervjuu läbiviimine ning analüüsimine ja seejärel küsitluskava muutmine.

Kõik intervjuud viidi läbi 2004 aasta novembris-detsembris, analüüsimine toimus 2005 aasta jaanuaris-veebruaris.

Respondentide leidmise ja intervjuude läbiviimisega raskusi ei olnud. Kõik 10 intervjuud viis läbi töö autor. Intervjuud salvestati helikassetile ja hiljem transkribeeriti ning kodeeriti.

.Peale andmete analüüsimist koostati uurimuse aruanne, mis on esitatud linnavalitsusele. Aruandega saab tutvuda Tartu Linnavalitsuse Sotsiaalabi osakonnas.

Kuigi 3 intervjuueeritavat olid vene rahvusest, toimus ainult 1 intervjuu vene keeles. Ülejäänud 2 vene rahvusest intervjuueeritavaga kujunes vestlus algusest peale eestikeelseks. Venekeelse intervjuu tõlkimine eesti keelde toimus transkribeerimise käigus ja on üles kirjutatud juba eestikeelsena.

2.7 Analüüsimeetod ja kodeerimine

Tulenevalt empiirilise materjali kogumise meetodist on töös analüüsiks kasutatud juhtumite vahelise analüüsi meetodit (cross-case analysis). Üksikjuhtumite sisese analüüsi käigus selguvad juhtumite kontekstisisesed üksikteemad. Need moodustavad omakorda alakategoriaid, mis omakorda loovad loogiliste seoste alusel üldised

konstruktsioonid. Peale alateemade selgumist toimub analüüs juhtumigrupi lõikes. See võimaldab analüüsimaterjalist terviklikku ülevaadet saada.

Analüüsi lihtsustamiseks materjal kodeeriti. Intervjuude tähistamiseks kasutati numbreid ühest kümneni. Intervjuud nummerdati vastavalt nende läbiviimise järjekorrale „Int.1“, „Int.2“ kuni „Int.10“. Et materjal liigendada teemade kaupa, loodi koodisüsteem. Analüüsi peatükis on esitatud töö tulemused koos sobivate tsitaatidega intervjuudest.

III PEATÜKK: UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

3.1 Materiaalsed ja –olmeprobleemid vanglast vabanenud isikutel

Käesoleva uurimustöö jaoks intervjueeritud isikud olid väga erineva sotsiaalse staatuse ja elatusasemega. Mitut vastanut ootas vabanedes oma korter või maja, mitme jaoks ei olnud probleem üürida endale eluase kohe pärast vabanemist, kuid vastajate hulgas oli ka neid, kes olid sunnitud kasutama varjupaigateenust või jääma sootuks peavarjuta.

Üllatuslikult aga selgus, et hoolimata tegelikust (ja mitme vastaja puhul väga raskest) materiaalsest olukorrast olid majanduslikud probleemid nii hästikindlustatud kui toimetulekuraskustes intervjueeritavate jaoks väheolulised. Enamik vastanutest sai igapäevaste olmeküsimuste lahendamise enda jaoks rahuldavalt hakkama. Vaid üks vastaja rõhutas intervjuerimisel oma majanduslikke toimetulekuraskusi, ülejäänud ei pidanud vajalikuks sellel teemal pikemalt peatuda.

Jah, vat nende ravimitega on kah niimoodi, et siin mul, kui ma siia (varjupaika L. A.) tulin, siis mul varastati isegi need retseptid ära, riietest rääkimata, aga jah... ma olen harjund, nii et küll ma hakkama saan, ma ei kurble. Int. 4

Noh näiteks mina... ilma tööta ei ole. Ennast toidan ära ja oma koerakese toidan ära. Ja ma ei varasta. Int. 6

Intervjueeritavate majandusliku toimetuleku tagas enamasti enne karistuse kandmist kokkuhoitud raha või vanglas teenitud palk (vanematel intervjueeritavatel) või siis perekonna toetus (noorematel intervjueeritavatel).

Ma seal (vanglas – L. A.) käisin tööl ja... seal ma teenisin päris hästi. Et mul tegelikult oli kümme tuhat krooni, kui ma tulin välja, oli kokku hoitud. Ja siis selle eest sai süüia, sai kõike, mis mul vaja oli, ja korteri eest makstud ja... Int. 1

Põhimõtteliselt söök oli kodus olemas, enne väljatulemist oli selline kokkulepe juba, et, mul oli kümnes klass lõpetatud selleks ajaks juba vanglas, et ma lõpetan ka üksteist, kaksteist ära, et mind hoitakse nagu üleval siis, peetakse üleval, toit ei ole minu mure, et oma taskuraha pidin ma nagu ise muretsema, ma käisin nagu juhutöödel, koolis käisin õhtupoolikul, mul jäi ka aega käia tööl. Jah, siis ma elasin kodus ja mind peeti põhimõtteliselt üleval. Ema ja siis veel vend elas ka tollel ajal seal. Int.3

Intervjueeritavad, kellel oli olemas toetav lähisuhete võrgustik (perekond ja sõbrad) olid oma majandusliku olukorraga üldjuhul rohkem rahul kui need, kellel see puudus. Samuti olid toetava lähisuhete võrgustikuga vanglast vabanenud isikud edukamad ka kõigis muudes eluvaldkondades (töö ja elukoha leidmine, edasiõppimine, tervise eest hoolitsemine) ja said lõppkokkuvõttes oma eluga paremini hakkama, kui need vanglast vabanenud, kellel toetav sotsiaalne võrgustik puudus.

Vastanutest neljal oli tõsiseid materiaalseid probleeme, suurimaks neist elukoha puudumine ja võimetus seda ise hankida. Samadel isikutel oli raskusi ka dokumentide vormistamise ja muude toimetulekuprobleemide lahendamisega. Lisaks kannatasid nad tõsiste tervisehäirete, mõned neist ka ka psüühikahäirete all. Lähisuhete võrgustik kas puudus või oli vähene, koosnedes mõnest tuttavast-sõbrast ja ametiisikutest. Majanduslikes raskustes intervjueeritavad olid piisavalt informeeritud neile ette nähtud sotsiaalteenustest ja –toetustest ning nende taotlemise korrast. Ent tihti nad loobusid neist teenustest, seda peamiselt isiklikel emotsionaalsetel põhjustel. See asjaolu viitab uurimuse autori arvates samuti kinnipidamisasutusest vabanenud isikute erilisele psühholoogilisele seisundile, mida põhjalikumalt käsitleb järgmine alateema.

Noh, tahavad küll (sotsiaaltöötajad aidata - L. A.) aga ega... nendel on ka enda mured ja mis mina neile enda murega veel... noh koorman. Igaihel on mured. Int. 5

Maikuust peale (olen elanud kuuris – L. A.) Mul on koer ka, temaga koos ma seal elangi. Oleksin võinud varjupaika ka minna, aga koeraga koos ei lähe ju... Int. 6

Kokkuvõtlikult võib öelda, et see alateema osutus vähem oluliseks, kui uurimust planeerides oodati.

3.2 Psühholoogiline seisund pärast vanglast vabanemist

Kõige huvitavamaks uurimistulemuseks on inimese eriline psühholoogiline seisund pärast vabanemist. Algselt ei olnud intervjuukavasse üldse planeeritud sellist alateemat, kus käsitletak inimese enesetunnet ja meeleolu pärast kinnipidamisasutusest vabanemist. Ent juba esimestest intervjuudest selgus, et vanglast vabanenud inimeste jaoks on see oluline teema, millest nad ise juttu tegid ja mida nad ka tähtsaks pidasid. Inimene, kellel ei ole vanglakogemust, ei oska tõenäoliselt ettegi kujutada, kuidas vangist vabanenu tajub ühest keskkonnast teise üleminekut. Võiks arvata, et vanglast vabanemine on rõõmustav ja positiivne sündmus, kuid tegelikult tajutakse seda hoopis hirmutava muutusena.

Mured on see, et väljatulek iseenesest on see, noh kuidagi psühholoogiline selline et, endal on väljas imelik kõndida, selline tunne, et kõik no esimesed paar, kolm, neli päeva, et kõik vahivad sind ja see, selline tõrge või selline nagu, noh, kohanemiskeskused kergelt aga... Int.7

Üks asi on seal vangla seinte vahel olla ja teine asi on väravast välja tulla, mõtted kohe muutuvad. Int. 8

Selgub, et üleminekut vanglateskkonnast tavaellu tunnetatakse väga teravalt ja see tekitab tõsiseid psüühikaprobleeme.

See koos viibimine vangidel, (vanglast vabanenutel - L. A.) läheb näiteks viina võtmiseks või niimoodi, no vangidel on ikka nii, närvisüsteem on ikka pinges kogu aeg, lihtsalt see tuleb nii, plahvatab ja siis võib midagi hullu korda saata, et sa ise ka pärast ei usu seda. Int. 8

Mõned intervjuueeritavad kirjeldasid oma hirmu viibida avalikes kohtades, suhelda teiste inimestega. On selline tunne, et kõik vaatavad sind ja teavad, et sa tuled vanglast.

Kirjeldati, et ei taheta kellegagi rääkida, isegi mitte tuttavate ja lähedastega, meeleolu on kurb ja rusutud.

Jah. Pärast väljatulemist mul ka... ei tahtnud kedagi näha, kellegagi rääkida ja kõik... selline nagu...depressiooniseisund oli. Noh et käisin siis, koeraga jalutasin ja... ainult see mõte et... et keegi mult midagi ei küsiks. Lihtsalt ei tahtnud rääkida ja kõik. Nägin tuttavaid, hakkasid küsima, et kuidas sa elad, kus sa elad, aga mina... ei öelnud midagi. Misasja te küsite, mõtlesin, misasja te aitate, mul on niigi hingel valus...

Int. 7 Ühest teatud kohast tulles, eksju... teise kohta minnes, täielikult erinevad maailmad, ausalt ma ei tea, et ma oleks kuskilt nii-öelda nagu tuge leidnud selles mõttes, sest see on ikkagi, see on sul nagu enda sees, see on ainult see loll tunne, et kõik vahivad sind. Sind on ju seal vanglas kogu aeg vahitud, kogu aeg jälgitud ja siis siia tuled siis, välja vabadusse siis on ikkagi see sama tunne sees, nii et... Int. 6

Jah. Ma ei tea... puhata tahtsin nagu... närvid olid läbi. Ei tahtnud näha kedagi, ei tahtnud rääkida. Mingi hirm nagu... istus sees ja... Et kõik hakkavad jälle küsima igast asju, et kuidas seal (vanglas – L. A.) oli ja mis seal oli. Mina ei viitsind seletada neile. Ma üldse parem... ei taha mõelda selle peale. Ära tahaks unustada... seda kõike. Int. 9

Osad intervjuueeritavad kirjeldasid oma enesetunnet pärast vanglast vabanemist kui tugevat pingeseisundit, pidevat ärritust, mida tahetakse mingil viisil maandada. Pinge maandamise vahenditena nimetasid paljud alkoholi, “pidupanemist”, eriti nooremad intervjuueeritavad. Vanemad intervjuueeritavad mainisid pingemaandamise vahendina pigem tööd, rõhutati, et töötamine viib mõtted mujale ja aitab tavaeluga kiiremini kohaneda.

Ma ei usu, et keegi tahaks kohe tööle minna. (Mis nad siis kohe tahavad teha? – L. A.) Puhata. Selles mõttes küll, et sellest vangla elust puhata. Mingi paar kolm... ütleme nädal aega või kaks nädalat, näiteks alkoholiga... maandada närve alkoholiga. Int. 8

Teate, ütlen ausalt, siis kui ta on just värskelt vabanenud, siis küll ei võtaks (tööle vanglast vabanenud inimest – L.A.)/.../No sellepärast, et neil ei ole vähemalt esialgu vähemalt kohusetunnet mitte mingisugust, neil on kõik savi, neil on peaasi, et mingit

pappi saab, et jälle kuskilt juua ja noh... väga vähesed on sellised kes, ütleme, ... suudavad sellest asjast üle olla. Kui ta juba paar-kolm kuud ära on olnud (vabaduses - L. A.) ja oma esimesed marutamised ära on marutanud, siis minul vahet ei ole, siis ma võin ta võtta (tööle -L. A.),siis ta on stabiilne. Int. 7

Ma ei tea... ise läks nagu üle (hirm suhtlemise ees – L. A.), et praegu pole enam midagi. /.../ Ma ei tea... siis kui tööle sain vist (läks üle hirm suhtlemise ees – L.A.). Iseenesest läks nagu... normaalseks asi, et elad oma elu, käid tööl, teed oma asju, elu läheb edasi. Int. 9

Perekonna ja sõprade toetust nimetati samuti, kuid seda ei hinnatud kuigi kõrgelt, pigem rõhutati oma jõududega hakkamasaamist ja iseseisvust. Vangist vabanenud inimesed eeldavad ilmselt, et vanglakogemuseta inimesed ei suudagi nende tundeid mõista. *Ma elasin ema juures. Ei ma ei küsinud ema käest ka... ma ei tea... mingit konkreetset abinõu. Pigem sain ise hakkama, küsisin õdedelt... Int. 3*

Seda tunnet (mis on pärast vanglast vabanemist - L. A.) ei saa kirjeldada, selle peab ise läbi elama. Int.10

Mitmes intervjuus mainiti, et vangist vabanenud isikud tunnevad hüljatus-ja üksindustunnet. Ollakse harjunud vanglarutiiniga, milles paljude negatiivsete aspektide kõrval sisaldub ka teatud positiivne turvalisus – pole vaja muretseda olmeprobleemide, enese ülalpidamise, töö-või pereprobleemide pärast, vaid sinu elu eest vastutavad teised. Loomulikult ei öelnud ükski intervjuueeritav, et tahaks kinnipidamisasutusse tagasi sattuda, kuid intervjuude läbiviijale jäi mulje, et vangist vabanenud isikud mingil moel, kasvõi alateadlikult igatsevad harjumuspärase vanglarutiini järele.

Vangidel on hirm kindlasti selle ees, et kui nad vabanevad, siis neil ei ole mitte kedagi. Kelle toele toetuda või... Ka minul oli see alguses /.../ On ka väga palju selliseid vange, kes tulevad välja, nad ei ole isegi nädalat aega väljas, kui nad on juba tagasi seal, kust nad tulid. Hirm vabaduses olla. Nad teavad, et neil ei ole mitte midagi siin, mitte kedagi siin. Misasja nad teevad. Nad lähevad varastavad, tapavad või röövivad, nad lähevad

tagasi, nad teavad, et neil on seal puhas pesu iga kahe nädala tagant, neil on söök kolm korda päevas. Neil on katus pea kohal, soe vesi, pesemisvõimalused...

Tegelikult on asi võib-olla hoopis selles, et neil ei ole siin nagu ühtegi... inimest, kellega rääkida. Ma tean seda juba isegi nagu... et see nii on. Int. 2.

Käesoleva uurimuse jaoks tehtud kümne intervjuu põhjal võib öelda, et kohanemiskeskused ning tavaeluga harjumine kestsid umbes 1-6 kuud.

Märkimisväärne on, et kohanemiskeskusi, stressi ja pinget kogesid ühtemoodi nii majanduslikult kindlustatud ja olmeprobleemideta kui ka tõsistes toimetulekuraskustes vanglast vabanenud isikud. Küll aga olid majanduslikult kindlustatud inimesed altimad otsima abi ja nõustamist nii lähedastelt kui ametiasutustelt.

Tavaeluga kohanemisel on kõige suuremaks abiks toetav lähisuhete võrgustik. Isikud, kes pärast kinnipidamisasutusest vabanemist asusid elama oma pere juurde ning kes suhtlesid rohkem sõpradega, elasid tavaellu kiiremini sisse, kui need, kelle suhtevõrgustik oli väike ja mittetoetav.

3. 3 Psühholoogiline abi, sotsiaalnõustamine.

Kuna intervjuudest selgus, et kohanemiskeskused, stress ja pingeseisund esinevad nii toimetulekuraskustega kui hästi toimetulevatel vabanenuil, on vajalik küsida, kuidas suhtuvad vangist vabanenud isikud psühholoogi abisse. Kas nad tunnevad selle järele vajadust, teavad, kuhu tuleb pöörduda, et saada psühholoogi vastuvõtule?

Samuti on oluline teada, millised kogemused on vangist vabanenud isikutel vanglapsühholoogide ja -sotsiaaltöötajatega. Kas vanglas oli võimalik kohtuda psühholoogi või sotsiaaltöötajaga, kas vanglas valmistati kinnipeetavat ette vabanemiseks, informeeriti abisaamisvõimalustest ja tõenäoliselt tekkivatest probleemidest?

Võiks oletada, et kui isikul oli positiivseid kokkupuuteid vanglapsühholoogide ja -sotsiaaltöötajatega, on ta vabanedes julgem psühholoogilist abi ja sotsiaalnõustamist otsima ning kasutama.

Intervjuudest selgus, et üldiselt ei peeta vajalikuks pärast vabanemist oma probleemidega psühholoogi poole pöörduda. Intervjueeritavad enamasti möönasid, et kinnipidamisasutusest vabanenud isikutele on kindlasti vaja rohkem psühholoogilist abi, kuid iseennast selle abi saajana ei nähtud. Peeti loomulikuks, et iga inimene peab omal jõul raskustega toime tulema. Kordus seisukoht, et ainult mingi rääkimise ja arutamiseega ei saa probleeme lahendada.

Psühholoogilise abi saamise võimalustest olid intervjueeritavad keskmiselt teadlikud. Peamiselt nimetati Raja tänava psühhoneuroloogiahaiglat, Tartu Nõustamis-ja Kriisiabikeskust aga mitte kordagi.

Kui inimesel pole haigekassakaarti, siis ta ei kujuta ettegi, et (psühholoogi – L. A.) abi võiks saada. Int. 1

Siinemaani mul nagu... ei ole vaja (psühholoogi abi – L. A.). Aga kui mul on vaja ... siis ma ikka saan kuskilt teada. Siin mul on internet olemas, mul on sotsiaaltöötaja ja... kõik on võimalik. Int. 2

No... ei tea... see tähendab, sinna Raja tänavale tuleb minna siis vist. (Kui on vaja psühholoogi abi – L. A.). Kellel on nagu vaja. Int. 9

Käisin seal Raja tänaval ikka (psühhoneuroloogiahaiglas - L. A.) Int. 10

Vanglapsühholoogidesse ja –sotsiaaltöötajatesse suhtumine oli väga erinev. Enamik intervjueeritavaid siiski kinnitas, et vanglas oli võimalik kohtuda nii psühholoogi kui sotsiaaltöötajaga ning enamik ka olid vähemalt korra sellist võimalust kasutanud. Suhtumine vanglas tehtava sotsiaaltöö efektiivsusse oli samuti erinev – mõned intervjueeritavad hindasid seda kõrgeks, teised jällegi madalaks. Psühholoogi või

sotsiaaltöötaja poole pöördumise põhjustena mainiti muuhulgas 2 korral igavust ja 2 korral selgus, et initsiatiiv kohtuda tuli vangla töötajatelt.

No nüüd, viimased nüüd, seitse kuud mis ma siin Tartu vanglas olin, siis ma küll sellist asja (sotsiaaltöötajat – L. A.) ei näinud. Int. 4

Tartu vanglasse ma tegin taotluse ja kümme või üksteist kuud, mis ma seal olin, mina seda psühholoogi või psühhiaatrit ei näinud.

Jah, jah. No see on ikka seal tavaliselt, sealt kõik kirjutavad igale poole kogu aeg avaldusi, noh nii-öelda juba sellepärast, et oleks vaheldust kambrist, eksle... aga aga Murru vanglas oli siis niimoodi, et noh visati mingi test ette täitsid tolle testi ära, siis psühholoog sai linnukese kirja, et on oma töö teinud ja nagu vestelnud või midagi sellist. Int. 7

Vahepeal, kui igav oli, siis kutsusin ta (psühholoogi – L. A.) välja ja rääkisime.

/.../ Ma ei viitsind küll igast bajaani kuulata seal (vanglapsühholoogi juttu – L. A.). Int. 8

Jah, tegelikult oli küll (vanglas võimalus rääkida psühholoogi või sotsiaaltöötajaga L. A.). Seal oli küll psühholoog ja... tema juurde sai ka ja... selleks pidi nagu avaldust kirjutama, et tahad psühholoogiga kokku saada ja... ta ise nagu ka nagu... seal pakuti seda võimalust ja siis... ma nagu ise tahtsingi. Ei, päris huvitav oli, teste tegi seal igasuguseid ja... rääkida sai niisama ja... Int. 9

Intervjuude põhjal võib järeldada, et vanglast vabanenud isikute kogemused sealsete psühholoogide ja –sotsiaaltöötajatega tegelikult ei mõjuta psühholoogilise abi kasutamist vabaduses. Küll aga selgus intervjuudest, et isikud, kes kinnipidamisasutuses viibides või pärast sealt vabanemist pöördusid psühholoogi poole ja kasutasid järjekindlamalt ka muid abisaamisvõimalusi (sotsiaalabi osakond, tööhõiveamet), tulid paremini toime kui need, kes eelistasid ainult omal jõul hakkama saada.

/../ Hiljem, kuskil pool aastat pärast seda, kui lahti sain, käisin omal algatusel psühholoogi juures... vestlemas. Mõned korrad ja... see oli küll huvitav ja sellest oli küll kasu, aga... ma ei tea, mul ei ole praegu aega seal käia rohkem. Töökoormus on suur ja

pereelu... võib-olla tulevikus, kui on rohkem aega, siis võiks selle asja uuesti ette võtta. Praegu... ma olen ise enda psühholoog. Int. 10

Kriminaalhooldusel olevad vabanenud eelistasid psühholoogi poole pöördumisele vestelda oma kriminaalhooldajaga. Kriminaalhooldajas nähti tugiisikut, kellega rääkimine pakub hingepidet ning kes annab nõu ka praktilistes küsimustes ja teavitab abisaamisvõimalustest.

Seal Kalevi tänaval (kriminaalhooldusosakonnas – L. A.) arutame, lahendame probleeme. Minu meelest väga suur abi Int.1

Tulin siia (kriminaalhooldusosakonda – L. A.) ja rääkisin kriminaalhooldajaga. Ja tema siis aitas mind, millega sai./.../ Oi, aitas väga (kriminaalhooldaja – L. A.). Ja praegu ka aitab. Sellega et ma saan temaga rääkida ja tema räägib... Hingeliselt aitab ja kõigea aitab. Int.6

10-st intervjuueeritavast 3 kinnitas, et vanglas jagati neile teavet abisaamisvõimaluste kohta pärast vabanemist. Enamik intervjuueeritavaid mainis, et taoline info liigub ka vangilt vangile, kinnipeetavad räägivad omavahel sotsiaalteenustest ja –toetustest ning kogemustest nende taotlemisel.

2 intervjuueeritavat märkisid, et said teavet abisaamisvõimaluste kohta oma pereliikmetelt.

Sotsiaalnõustamist ei peetud samuti kuigi vajalikuks. Sotsiaalabi osakonda pöördui pärast vabanemist eesmärgiga saada konkreetset materiaalselt abi nagu sotsiaalkorter, toimetulekutoetus, ühekordne sotsiaalabi vms. ning kui soovitud abi kohe ei saadud, vaid sotsiaaltöötaja ainult informeeris abisaamisvõimalustest ja –tingimustest, hinnati pöördumine kasutuks.

Enamusel juhtumitel, niipalju kui mina tean, pöörduakse (pärast vanglast vabanemist – L. A.) kohaliku sotsiaalameti poole. Aga vanglast välja saades kaob nagu ära usk sellesse ametisse. /.../ No mõni on välja tulnud ja see pole sealt saanud seda, mida oleks tahtnud. On öeldud, et teil on illusioonid, et ärge looge endale illusioone./.../ Int. 1

/.../ No ja siis ma käisin seal Raekoja platsis (Tartu LV Sotsiaalabi osakonnas – L.A.) ... seal öeldi niimoodi, et noh seal kaheksa, kümme kuud (tuleb oodata sotsiaalkorterit – L. A.) ja sinna tänna ja hakkas see jama pihta seal et noh et võib-olla siis et kas saad korteri või ei saa korterit ja... vot niimoodi need asjad käivad. Absoluutselt mitte midagi (ei olnud kasu vestlusest sotsiaaltöötajaga). Int. 4

Tartu linna poolt pole me midagi saand, käisime Tartu linnavalitsuses, siinamaani on vaikus, lubatakse, lubatakse... Int. 8

3.4 Sotsiaalabi ja -toetuste kasutamine

Enamik intervjueeritavaid omasid infot erinevatest abisaamisvõimalustest ja toetuste liikidest. Kõik intervjueeritavad peale ühe olid ka mingeid sotsiaalteenuseid kasutanud või kavatsesid neid kasutada.

Kõige enam oli kasutatud võimalust võtta end Tööhõiveametis töötuna arvele ning saada sel viisil haigekassa kaart ja töötü abiraha. (Kinnipidamisasutusest vabanenud isikutel on õigus võtta end kohe töötuna arvele ja saada ka kohe töötü abiraha, tavajuhul peab selleks olema eelnevalt töötatud vähemalt 6 kuud). 2 intervjueeritavat olid taotlenud ka nn. ettevõtlustoetust. Ümberõppe vastu oli huvi vähene ja keegi seda võimalust ei kasutanud, ka siis mitte, kui seda pakuti.

Sotsiaalabi osakonna poolt pakutavatest teenustest oli kõige suurem huvi sotsiaaleluruumi saamise võimaluste vastu. 10 intervjueeritavast 6, sealhulgas ka need, kellel puudus selleks tungiv vajadus, olid taotlenud sotsiaaleluruumi. Paraku nähti sotsiaaleluruumi taotlemist kui “linnalt oma korteri saamist”, taotlejad ei teadvustanud endale, et tegu on siiski üüripinnaga, mille puhul sõlmitakse tähtajaline üürileping ning mille eest tuleb samuti tasuda kommunaalmakse. Võimalik, et vangist vabanenud isikute suur huvi selle teenuse vastu ja arvamus, et nad on õigustatud saama sotsiaalkorterit, pärineb nõukogudeaegsest sotsiaalsüsteemist, kus vangist vabanenud isikud said riigilt elamispinna kiiresti ja teatud soodustingimustel.

Mina loodaks ikka oma korteri saada ja kõige parem oleks, kui linnalt oleks korter. Kasvõi sotsiaalkorter. Int. 1

No näiteks... taotlesime siin endale suuremat elamispiinda (sotsiaalkorterit –L.A.)... aga seda nagu ei saanud. Int.2

Mmm... siis, kui ma siin sotsiaaltöötaja juures käisin, siis ta ütles, et noh, et on selline võimalus olemas, aga seal öeldi jah, et kaheksa-kümme (kuud – L. A.) ja teinekord kuni aasta venib see värk (sotsiaaleluruumi saamine – L. A.) ja noh nii see jäigi... Int.4

Toimetulekutoetust seevastu oli saanud ainult 1 intervjueeritav. Toimetulekutoetuse taotlemist peeti keeruliseks ja aega ning vaeva nõudvaks, toetust ennast aga liiga väikeseks, et selle saamiseks vaeva näha.

Kui ma nagu vabanesin vanglast, siis ma sain sotsiaaltoetust ühe korra. See oli nelisada seitsekümmend viis krooni. Ja... see on nagu elatusraha. Ja kui ise tahad raha juurde, siis pöördud linnaametniku poole, siis sotsiaalide poole, siis nende poolt on ka veel. Aga ma ei tea. Ma ei hakand seda asja nii kaugele viima. Mõtlesin, et on nii nagu on ja katsusin kuidagi ära elada. Int. 2

Ei... no ja... viissada krooni päevas läheb, siis viissada krooni kuus (toimetulekutoetus – L.A.) ei ole minu jaoks mingi selles mõttes raha, mida küsima minna. Int. 7

Linnaarsti teenistusest ja võimalusest sel viisil meditsiinilist abi saada olid enamik intervjueeritavaid samuti teadlikud ning 2 ka seda kasutanud. Üllatuslikult ei teadnud linnaarsti teenistusest midagi just hästi hakkamasaavad ja majanduslikult kindlustatud, kuid mingil põhjusel ilma ravikindlustuseta intervjueeritavad. See-eest aga olid nad teadlikud tasulise arstiabi võimalustest.

Ei tea, ei ole mõelnud selle peale üldse (kust saada haigekassa kaarti). A mul ei ole teda vaja olnud. No... kui vaja on, siis ma ikka saan arsti juurde minna. Mingi tuttava kaudu näiteks kellel on mingi tuttav arst või... ma ei tea, raha eest saab ka arsti juurde. Kui pappi on, siis ikka saab, kõike saab. Int. 9

Intervjueeritavatest 2 elasid Varjupaigas, 1 noortekodus ja 1 oli kodutu, kuna keeldus Varjupaika minemast. Intervjueeritavatest vaid 1 kasutas Pauluse kiriku poolt antavat toidu-ja riideabi teenust.

Üldiselt selgus intervjuudest, et Tööhõiveameti poolt pakutavate teenuste ja toetuste kasutamist ning sotsiaaleluruumi taotlemist ei peeta alandavaks, toimetulekutoetuse, toidu-ja riideabi taotlemist ning Varjupaigas elamist aga küll.

Kirikud on küll...Mulle pakuti ka, et võiks liikmeks saada, et saab tasuta suppi, aga minu eneseväarikus oli kõrgem, ma ei läinud sinna.

Mina näiteks ei poolda kodutute varjupaiku. Seal on vaid endised kinnipeetavad. Seal inimene pöördub tagasi samasse maailma, kus ta oli. Seal pätid-vargad koos. Kui ei joo, hakkad uuesti jooma. Seltskond on selline... Int. 1

/.../ Kuidagi väga ma ei tea, väga selline vangimajalik käitumine on siin (varjupaigas L. A.), et noh täitsa nihuke tunne on nagu ei olegi kuskil ära olnud, ikkagi eladki nagu vangimajas edasi. Nii et eriti ei räägita kõikide elanikega siin. Eriti ei räägi, rohkem nagu sõimavad. Int. 4

Abi ei küsinud ma kuskilt. Mingi viiesaja kroonise toetuse (toimetulekutoetuse – L. A.) pärast, mingit viitsadat krooni kuskilt küsima minna.. see oleks alandav, ma arvan. Ma saan selle viissada krooni mujalt ka kokku, kui et ma hakkas seda kuskilt sotsiaalset kerjama. Int. 10

3.5 Töö leidmine pärast vanglast vabanemist

Vanglast vabanenud isikutel on sageli raske leida püsivat, hästi tasustatud tööd, kuna neil on puudulikud töö otsimise oskused, puudub vajalik eelnev töökogemus ja –oskused ning paljud tööandjad keelduvad palkamast kuritegeliku minevikuga inimesi (Kallikorm 2003: Finn 1998).

Enamik tööandjaid on ettevaatlikud vanglast vabanenute tööle võtmisel stigma pärast, mille on jätnud kinnipidamisasutuses viibimine. Tööandja silmis tähendab tööle soovija kriminaalne minevik riski varguseks, teiste inimeste füüsiliseks ohtuseadmiseks,

narkootikumide tarvitamiseks ja muudeks ebasoovitavateks tegudeks töökohal. Need tööandjad, kes siiski võtavad tööle vanglast vabanenuid, leiavad, et nad vajavad pidevat erilist järelevalvet, mis tähendab firma jaoks lisakulutusi (Kallikorm 2003: Dion, Derr, Pavetti 1999).

Samas on uurimuste põhjal üks olulisemaid faktoreid, mis vähendab korduvkuritegevuse riski, just püsiva töö leidmine.

Käesoleva uurimuse respondentidest 6 käisid tööl, 4 olid töötud. 2 intervjueeritavat said töövõimetuspensioni, neist 1 käib sealjuures ka ametlikult tööl, teine mitte. Vastajad, kes intervjueerimise ajal olid töötud, kinnitasid, et teevad tegelikult siiski juhutöid, mille eest saab raha. Intervjueeritavatest 5 on töötanud või töötavad mitteametlikult ehk siis “mustalt”, 2 intervjueeritavat olid ise enda tööandjad, neist ühel on ametlikult oma firma, teisel mitte. Seega ainult 4 intervjueeritavat olid seaduslikult tööga hõivatud ja omavad teatud sotsiaalseid garantiisid.

Tööd leiti kõige sagedamini, 6 korral tuttavate kaudu, 2 korral ajalehekuulutuste abil, 2 vastajat pöördusid tagasi töökohale, mis neil oli enne kinnipidamisasutusse sattumist. Töö leidmise moodustest nimetatigi kõige sagedamini tutvusi, teisena ajalehekuulutusi. Mitte ükski vastanutest polnud leidnud tööd Tööhõiveameti kaudu.

Aga siis sattusin tööbüroos sellise ametniku juurde, kes oli täielik võhik. Et esimene asi, mida ta vaatas, et vanglast tulnud. Ja siis tal oli kohe selline tõrjuv hoiak... Ütles, et selline asi pole üldse võimalik, et... Väga külm suhtumine. Sellepärast, ei, ma tulin ära.
Int. 1

Kõik vastajad, väljaarvatud 1 kinnitasid, et tööd leida on kerge, kui ainult endal tahtmist on. Vastaja, kes pidas töö leidmist raskeks, selgitas, et pole leidnud tööd, mida talle meeldiks teha.

Tööle ma sain nii, et ei läinud nädalatki mööda, kui olin tööl juba. Int. 2

Kõik intervjueeritavad olid tegevad füüsilist tööd nõudvatel elualadel nagu ehitus, remont, heakord, transport jms. Vaimse tööga polnud seotud ükski vastaja.

Intervjueeritavad pidasid töö leidmist pärast vanglast vabanemist väga oluliseks. Töö võimaldab legaalseid äraelamisvahendeid, veelgi enam aga rõhutati, et regulaarne töökäimine aitab kohaneda tavaeluga, maandab stressi ja sisustab aega. Töö leidmist peeti kõige olulisemaks ülesandeks pärast vanglast vabanemist elukoha leidmise kõrval. *Eks ta loomulikult andis nagu rohkem kindlustunnet endale tagasi võita, et et midagi juba liigub ja juba hakkab nagu elu jälle käima, eksju, et ei ole päris istumine ja ei jäägi istuma... ei jää istuma käed rüppe eksju istuma, et noh... eks ta mingil moel ikka andis... paraneda paremini aitas... ma ei tea.../.. / Int.7*

Ma ei tea... ise läks nagu üle (hirm suhtlemise ees –L.A.), et praegu pole enam midagi. /.../ Ma ei tea... siis kui tööle sain vist (läks üle hirm suhtlemise ees - L.A.). Iseenesest läks nagu... normaalseks asi, et elad oma elu, käid tööl, teed oma asju, elu läheb edasi. Int. 9

Kuigi ühelegi intervjueeritavatest polnud töö leidmine tekitanud suuri raskusi ega võtnud palju aega, leidsid nad, et üldiselt on vangist vabanenud inimestel raske tööd leida. Peamise takistusena nähti vanglast vabanenud inimeste endi soovimatust regulaarselt tööl käia.

/.../ et ütleme noh, et see aus töötamine, see on suhteliselt raske siiski, onju, sa noh kasvõi ehitusel käid kuskil või koristad kuskil või, või noh... füüsiline ja niuke tüütav ja varastamine on tegelt palju lihtsam. Mina arvan vähemalt niimoodi. Int.3

Teise takistusena nimetati tööandjate eelarvamusi vangist vabanenud inimeste suhtes. Üks intervjueeritav oli töölt vallandatud pärast seda, kui tööandja sai teada tema kriminaalsest minevikust. Üks intervjueeritav oli ilma jäänud oma väljateenitud töötasust, kuna töötas mitteametlikult.

Paljd kardavad seda, et on... kriminaalne, vangist tulnud, ei tea millega tegelenud. Et on järsku mingi suur varas, varastab kõik paljaks. Mingi mõrtsukas... keegi ei tea. Mina sain tööle, siinsamas nurga peal oli töökoht oli ja nad said teada, et ma olen nagu kinni istunud. Uurisid järgi, mille eest, oli röövi eest. Nii kohe paugupealt lasti mind lahti. Kardeti et... hakkas röövima. Int.2

Kui on kriminaalne elu, minevik, ei taheta tööle võtta, kardetakse, et hakkavad asjad kaduma, kohe oled kahtlusalune, endal on selline halb tunne. Int. 8

2 intervjueeritavat soovisid tulevikus minna õppima, et omandada uusi oskusi, 1 intervjueeritav oli talle pakutud ümberõppest keeldunud, kuna pidas ennast liiga vanaks. Kokkuvõtlikult võib öelda, et vanglast vabanenud isikud peavad töölkäimist väga oluliseks ja töö leidmine ei valmista erilisi raskusi. Enamasti on nad hõivatud madalalt tasustatud lihttööga, sageli mitteametlikult, seega ka sotsiaalsete garantiideta.

3.6 Intervjueeritavate arvamus vanglast vabanenute rehabilitatsioonivajadusest.

Eelnevates küsitlusteemades oli peaarõhk intervjueeritavate subjektiivsetel kogemustel ja nende kogemuste individuaalsel tõlgendamisel. Käesoleva uurimisteema all aga tekkis neil võimalus avaldada oma arvamust vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonivajaduse kohta üldiselt ja analüüsida nende praegust olukorda, probleeme ning olemasolevate rehabilitatsiooniteenuste vastavust vanglast vabanenud isikute tegelikele vajadustele.

On ootuspärane, et isikud, kes igapäevaselt sotsiaalprobleeme ei analüüsi, ei suuda korrapealt esitada mingit adekvaatset üldistust. Oodatult olid intervjueeritavate seisukohavõtud neis küsimustes kõhklevad ja üldsõnalised.

Enamasti lähtusid ettepanekud intervjueeritava enda subjektiivsetest kogemustest. Näiteks kui intervjueeritaval puudus elukoht, siis arvas ta, et vanglast vabanenud isikud vajavad kõige enam elukohta. Isikud, kellel puudusid sissetulekud, leidsid, et riik võiks maksta rohkem rahalisi toetusi. Ning intervjueeritavad, kelle isiklik elu oli korras, leidsid, et vanglast vabanenud isikud ei vaja mingeid erilisi teenuseid.

Siiski arvasid praktiliselt kõik intervjueeritavad, et „midagi“ peaks riik siiski tegema. *See ongi üks probleem, et kui inimene välja tuleb, siis – inimene koduneb. Tal on vaja tööd leida, kodu leida jne. Siis inimene muretseb. Enamus enne välja saamist ei teadvusta kõiki probleeme, mis ees ootavad. Ta tuleb välja, siis ta ei tea, kelle poole pöörduda, kellelt abi saada. Psühholoogiline nõustamine on sellel hetkel üks tähtsamaid asju. Selle jaoks peaks looma kasvõi mingi asutuse või osakonna, mis tegeleb inimestega, kes välja tulevad. Int. 1*

No iga... vot see ongi see asi et kui ei ole sellist nagu stardipaketti, no ma pean silmas sellist, et ei ole nagu toetust, ei rahalist ega ka muud, ega siis on ju tegelikult raske alustada midagi, otsast elu, et vot see ongi see praegune see paljude, paljude probleem, et kui seda ei ole siis inimene lihtsalt langeb uuesti sinna samma tagasi, kust ta... et... võib-olla noh kunagi oli, nii et selles ongi see asi praegu, ta nüüd võib-olla sellepärast ta siin (varjupaigas) ongi praegu. Int. 4

Enamik vastajaid rõhutas, et rahalistest toetustest ei ole vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonis kasu.

/.../ No fakt on see, et, et ...et vang on nii tark, et tema tuleb ja üritab igapidi seda riiki läpsta ja kui on mingisugused need sotsiaalabid ja raha saamise võimalused, siis see raha sealt kätte saadakse ja kõik läheb kõrist alla neil enamusel. Int. 7

Kord kuus mingi kokkulepitud summa (võiks olla vabanemistoetus) noh näiteks ja kuu, kaks, siis juba aitab, siis on juba küllalt. Int.8

Seevastu aga rõhutati väga palju järelevalve ja kontrolli tähtsust, kusjuures kontroll peab olema samal ajal seotud sotsiaalnõustamise ja psühholoogilise nõustamisega. Sellise rehabilitatsioonimeetodi eeskujuna nähti kriminaalhooldust.

Kindlasti vajavad vabanenud nõustamist. Enamus on ju sellised, kes ei oska iseseisvalt mõelda. Oleks kasu, kui vanglast vabanenule määrataks nagu sotsiaaltöötaja... Int. 1

/.../ pääle vanglast vabanemist peaks tõesti olema totsna mingi järelevalvesüsteem nagu, nagu need järelevaatajadki noh, kus tingimisi karistatakse /... / Kriminaalhooldus kõikidele ja kogu lugu jah, aga kui sul karistus juba lõpeb (tähtajaliselt – L. A.) siis ei saa ju noh... kriminaalhooldaja enam olla... Int. 7

Mainiti ka, et kurjategijate resotsialiseerimine on tulemuslik ainult siis, kui see algab juba kinnipidamisasutuses, sest vanglakaristuse peaesmärk postmodernistlikus heaoluühiskonnas peaks olema inimese muutmine, mitte karistamine. Märgiti ka ühiskonna kui terviku muutumise vajadust.

*/.../ Mina leian, et vangla ise peaks olema juba nii-öelda mitte karistusasutus , vaid
ümberõppeasutus /.../ Int.7*

*Ma arvan, et rohkem peaks riik tegema ikka kuritegude ennetamiseks. Ega kurjategijaks
ei sünni keegi, kurjategijaks ikka kasvatakse vist. Jah, kuritegude ennetamine on odavam
ka riigile, ma arvan, kui nende pikaajaliste vangide pärast ümber kasvatamine. No mis
mõte sellel on siis nüüd, kui paneme inimesed vangi, laseme neil seal, laseme neil täiega
ära paadunud kurjategijaks saada ja siis kui välja saavad, siis hakkame neid ümber
kasvatama. Suht mõttetu mu meelest. Int.10*

Samas oldi vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni suhtes üsna pessimistlikud,
peaaegu kõik intervjueeritavad avaldasid arvamust, et kurjategijate rehabilitatsioon on
praktiliselt võimatu, peamiselt seetõttu, et nad ise ei soovi muutuda.

*/.../ Ja kindlasti peaks olema ka mingi vaimne abi selle (rehabilitatsiooni – L. A.) juures,
et muuta seda mõtteviisi, et ütleme noh, et see aus töötamine, see on suhteliselt raske
siiski onju, sa noh kasvõi ehitusel käid kuskil või, või noh... füüsiline ja niuke tüütav ja
varastamine on tegelt palju lihtsam. Int. 3*

*No minu arust need, kes on pikalt kinni istunud, nendele kindlasti mitte (pole vaja
psühholoogi abi - L. A.) sest need on ise juba head psühholoogid... jaa...nad lihtsalt
naeraksid selle jutu peale aga ma ei tea, võib-olla tõesti mingid vargapoisid, kes on
esimest korda kinni istunud, need kindlasti vajaksid. Int.4*

*Aga... sellepärast, et on sellised inimesed. Kes ei taha töötada, ei taha õppida, lähevad
vargile. Ja satuvad sinna (vanglasse – L.A.) tagasi. Ja neile see meeldib. /.../ Jah. Ja pole
selliseid üldse vaja aidata. Int. 6*

On märkimisväärne, et praktiliselt kõik uurimuses osalenud vanglast vabanenud isikud
väljendasid enestele teadmata Martinsoni (1974) tuntud kreedot „Miski ei tööta“.
Iseseisvust, oma probleemidega ise hakkama saamist ja isiku enda soovi seaduskuulekalt
elada pidasid intervjueeritavad kõige olulisemaks retsidiivsust vähendavaks teguriks.

Riigi poolt pakutavate rehabilitatsiooniteenuste olemasolu ja kvaliteeti peeti teisejärguliseks.

*On vaja nagu endal tahtejõudu, et edasi minna ja... leida töö ja käia ikka korralikult tööl.
Int. 2*

/.../ Ega... kui inimene ise ei taha oma elu ümber muuta, ega siis ei saagi. Need kes tahavad nagu ... normaalselt elada ja tööl käia, need saavad nagu... Int. 9

IV PEATÜKK: ARUTELU

Vanglast vabanenud inimeste rehabilitatsioon on üks vähem tulemuslikumaid valdkondi sotsiaaltöös. Pessimistlikust prognoosist olenemata selle valdkonnaga siiski tegeletakse. Vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni planeerimisel on peaesmärgiks vältida nende edaspidist kinnipidamisasutusse sattumist. Seega on rehabilitatsiooni planeerimisel oluline teada, millised tegurid suurendavad vanglakaristust kandnud isikute korduvkuritegevuse riski.

Esimeseks uurimisküsimusena taheti välja selgitada, milliseid raskusi on vanglast vabanenud isikutel tavaeluga integreerumisel.

Uurimuse autor eeldas nii praktiliste kogemuste kui teoreetilise materjali põhjal, et vanglast vabanenud isikute raskused on eelkõige praktilis-olmelist laadi.

Uurimistulemuste analüüs kinnitas seda oletust ainult osaliselt ning tekitas uue ning huvitava uurimisteema.

Lahkumine vangla tugeva kontrolliga rutiinist piiramatu valikuvõimalustega tavaellu toob vanglast vabanejale kaasa uudse ja segase olukorra. Tuttavast ja turvalisest vanglateskkonnast lahkumine võib peagi vabanejat tugevasti hirmutada. Kardetakse, et ei suudeta luua endale vanglale sarnast igapäevarutiini ega ka muid igapäevaeluks vajalikke hakkamasaamise võimalusi. Eriti on sellised hirmud ja ootused omased pikaajalist karistust kandvate kinnipeetavate puhul, kelle puhul ka ennetähtaegne vanglast vabanemine kõne alla ei tule. (M. Kyngäs 2000)

Selgus, et vanglast vabanenud isikute raskused tavaellu integreerumisel on eelkõige psühholoogilised. On märkimisväärne, et psühholoogilisi probleeme tavaeluga kohanemisel kogesid ühtmoodi nii materiaalselt kindlustatud kui tõsistes toimetulekuraskustes vanglast vabanenud isikud. Mõned intervjueeritavad olid pärast kinnipidamisasutusest vabanemist tõepoolest tõsistes toimetulekuraskustes, kuid need toimetulekuraskused ei olnud seotud isikute vanglasviibimisega. Nende intervjueeritavate probleemid olid tekkinud juba enne vanglasse sattumist ja toimetulekuraskuste põhjuseks oli nende isikute sotsiaalne taust (lastekodulaps, riigikeelt mittevaldav kodakondsuseta isik, alkohoolik, jne.)

Autor leiab, et antud uurimustulemus on uudne ja huvipakkuv. Seda kinnitab ka tõsiasi, et kinnipidamisasutusest vabanenud isikute psühholoogilise seisundi ja tavaeluga kohanemise kohta on äärmiselt raske kirjandust leida. Samas on see teema vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni seisukohalt ülioluline. Vanglast vabanenud isikute psühholoogilise olukorraga arvestamine on praktilises töös vajalik nii kriminaalhooldajatele, sotsiaaltöötajatele kui muudele antud sihtgrupiga tegelevatele spetsialistidele. Samuti tuleb seda arvestada vanglast vabanenud isikute tööhõive, õppimisvõimaluste kui muude teenuste korraldamisel. Vanglast vabanenud isikute psühholoogiline kohanemine tavaeluga on väheuuritud valdkonnana ehk väärt isegi eraldiseisvat uurimustööd

Teine uurimisküsimus oli: Milliseid toetusi ja teenuseid vajavad vanglast vabanenud isikud?

Praktiliselt kõik intervjueeritavad olid taotlenud mingit liiki rahalist toetust ja/või teenust. Psühholoogi poole aga oli pärast vabanemist pöördunud vaid 1 intervjueeritav. Enamik intervjueeritavaid mõõnis, et psühholoogi abi võib neile vajalik olla, kuid nad ei näinud iseennast psühholoogi kliendina.

Samas aga leidsid intervjueeritavad, et vanglast vabanenud isikud üldiselt vajavad pigem psühholoogilist abi ja nõustamist, kui rahalisi toetusi ja teenuseid.

.Seega on vanglast vabanenud inimeste suhtumine rehabilitatsiooniteenustesse ambivalentne: iseennast nähakse eelkõige rahaliste toetuste ja teenuste tarbijana,

kinnipidamiskohast vabanenud isikuid kui ühiskonnagrupi aga pigem sotsiaalnõustamise ja psühholoogilise abi vajajatena.

Autori poolt oli viimasena püstitatud uurimisküsimus: kas praegu olemasolevad rehabilitatsioonivõimalused on vanglast vabanenud isikute vajadustele vastavad? Põhimõtteliselt puudub Eestis, sealhulgas ka Tartu linnas vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonisüsteem. Vanglast vabanenud isikutele pole suunatud mingeid spetsiaalseid sotsiaalteenuseid, psühholoogiline abi on neile raskesti kättesaadav ning nende tööhõivele pole samuti tähelepanu pööratud. Kriminaalhooldustöötajad küll tegelevad oma klientide nõustamisega, püüavad neile hankida tasuta psühholoogi abi ja aidata igapäevaprobleemide lahendamisel. Kuid kriminaalhooldus puudutab ainult üht ja väikesearvulist osa vanglast vabanenud inimestest – ennetähtaegselt vabanenuid.

Uurides vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooni teoreetilisi lähtekohti ja praegu praktikas kasutatavaid rehabilitatsioonimeetodeid, torkab silma, et eelistatud on pragmaatilised käsitlused kuritegevusest ja selle põhjustest. Kurjategijate rehabilitatsioonis domineerivad samuti praktiliste oskuste õpetamisele suunatud, eelkõige kognitiiv-käitumuslikud meetodid. Uurimused, millega mõõdetakse erinevate rehabilitatsiooniprogrammide tulemuslikkust, on samuti kinnitanud kognitiiv-käitumuslike meetodite edukust kurjategijate rehabilitatsioonis.

Kahtlemata ongi seaduserikkujatele konkreetsete sotsiaalsete oskuste ja toimetulekustrateegiate õpetamine retsidiivsuse vähendamise seisukohalt tulemuslikud. Siiski tekkis uurimuse autoril mõte, kas kognitiiv-käitumuslike rehabilitatsiooniprogrammide edu ei põhine vähemalt osaliselt nende tulemuste heal mõõdetavusel?

On lihtne mõõta, mitu vanglast vabanenud isikut osales mõnd praktilist oskust õpetavas programmis ja milliseid uusi oskusi nad omandasid. Samuti on käitumise muutmisega suhteliselt lihtne tegelda. Tunduvalt keerulisem on tegelda inimese sügavate hingeliste probleemidega. Lisaks sellele pole inimese hingeline seisund kergesti hinnatav ega mõõdetav.

Kahtlemata on kognitiiv-käitumuslikul teoorial põhinevate meetodite kasutamine vanglast vabanenud isikute rehabilitatsioonis õigustatud ning tulemusrikas. Samas aga pole õige vaadata mööda vanglast vabanenud inimeste psühholoogilistest probleemidest. Selle aspekti eitamine või vähetähtsaks pidamine võib pikemas perspektiivis kaasa tuua halbu tagajärgi.

Rossi (1998) järgi peetakse kognitiiv-käitumuslikke rehabilitatsiooniprogramme edukateks muuhulgas tänu nende valiidsusele, konkreetsusele ja tulemuste hästimõõdetavusele. Samas sisaldub selles töö autori arvates ka kognitiiv-käitumusliku lähenemise nõrkus. Kuritegevus ja selle põhjused on sageli ebaratsionaalsed ning neid ei saa mõjutada ainult pragmaatilisi vahendeid kasutades (Laine 1997; Katz 1988). Samuti on kurjategijate rehabilitatsiooni tulemuslikkuse mõõtmine keerukas ja retsidiivsuse puudumine pole ainus karakteristik, mille alusel rehabilitatsiooni tulemuslikkust hinnata saab.

Eestis on vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniga pikka aega tegelenud peamiselt kiriklikud organisatsioonid. Kiriklikus kriminaaltöös rõhutatakse kliendi ja kriminaaltöötaja usaldusliku suhte olulisust, palju tähelepanu pööratakse filosoofilistele ja moraalsele küsimustele (Üprus 2000).

Tavapärase sotsiaaltöö ja ka kriminaalhooldus on tunduvalt pragmaatilisema suunitlusega. Erinevate toetuste ja teenuste osutamisega ja sotsiaalnõustamisega püütakse parandada vanglast vabanenud isikute majanduslikku olukorda ning mitmesuguste võtete abil õpetada neile igapäevaeluks ja toimetulemiseks vajalikke oskusi ning suurendada nende sotsiaalset kompetentsust. Sotsiaaltöötaja/kriminaalhooldaja ning vanglast vabanenud isiku vaheline suhe on distantseeritud ja ametlik. Selle põhjuseks on ametnike umbusk ja tõrjuv ning eelarvamuslik suhtumine kinnipidamisasutusest vabanenud isikutesse. Vanglast vabanenutega töötavad ametiisikud eeldavad, et nende kliendid püüavad neid ära kasutada ja petta. Samasugused kogemused on ka kirikliku kriminaaltöö tegijatel.

Enamik karistusluseid valetavad. See kuulub nende ellujäämisstrateegiate juurde. Ma ei rõhuta siin asjaolu, et klient valetab kaplanile. Probleem on palju sügavam, sest ta valetab enesele. Jätkuvalt ja regulaarselt. (Üprus 2000)

Samas on kirikliku kriminaaltöö läbiviijatel see eelis, et kuna kiriku näol on tegemist mitteriikliku organisatsiooniga, on neil õigus oma kliente valida. Klientide kaasamisel kriminaaltöö rehabilitatsiooniprogrammidesse on olulisimateks kriteeriumideks nende vabatahtlikkus ja motiveeritus. Riiklike struktuuride (kriminaalhooldus, kohalik omavalitsus) esindajatel klientide valikul aga otsustusõigust pole.

Käesoleva uurimuse läbiviimiseks vajaliku intervjuueerimiskava koostades eeldas autor, et vanglast vabanenud isikute jaoks on esmatähtsad majanduslikud toimetulekuraskused ning olmeprobleemid, nt. töö- ja elukoha leidmine, dokumentide vormistamine, elatusvahendite hankimine jms. Kuid pilootintervjuud läbi viies selgus, et vanglast vabanenud isikute jaoks on esmatähtsad hoopis psühholoogilised probleemid, mis tekivad pärast vabanemist kinnipidamisasutusest. Materiaalsed probleemid aga on teisejärgulised, hoolimata isiku tegelikust majanduslikust olukorrast.

Esialgne keskendumine peaausjalikult praktilistele toimetulekuraskustele tuleneb ilmselt nii töö autori taustast (praktiseeriv sotsiaaltöötaja) kui töö tellija orientatsioonist (Tartu LV sotsiaalabi osakond). Sotsiaalhoolekande süsteem Eestis oli ja on keskendunud eelkõige inimeste baasvajadustele, elementaarsete materiaalsete vajaduste rahuldamisele. Sotsiaalhoolekande ülesandeks ei ole inimeste psühholoogiliste probleemidega tegelemine. Viimastel aastatel aga on nii majanduslik kui sotsiaalne olukord Eestis muutunud oluliselt paremuse poole. Elatustase on tõusnud ja tööpuudus vähenenud. Praegustes muutunud sotsiaalsetes ja majanduslikes tingimustes tuleb ehk kõne alla ka sotsiaalhoolekande sihtide muutumine. Inimeste eluhoidmise asemel leidub ehk sotsiaalhoolekande süsteemis ressursse nende probleemidega süvitsi tegelemiseks?

Rehabilitatsioonitöö vanglast vabanenud inimestega peab suuremas osas toimuma lähtudes reaalsest olukorrast ja praktikute kogemusest. Antud valdkond on nii komplitseeritud et rehabilitatsiooni läbiviimine lähtudes erinevatest teooriatest võib osutada ebaefektiivseks.

Kurjategijate, eriti aga korduvkurjategijate rehabilitatsioon on äärmiselt problemaatiline valdkond. Praegusel hetkel ei ole kogu maailmas olemas mingit ühtset seisukohta, millise rehabilitatsioonisüsteemi rakendamine võiks kurjategijate puhul olla edukas.

Peale Martinsoni (1974) kreedot "peaaegu miski ei tööta" teostatud uurimused ei ole andnud üldist järeldust selle kohta, kas rehabilitatsioon töötab või mitte. Küsimuse asemel, kas rehabilitatsioon toimib, peame küsima, millal see toimib. Peame kindlaks määrama, millistel tingimustel rehabilitatsioon õnnestub ja millistel tingimustel läbi kukub.

Suur hulk uurimusi on näidanud, et mõnede praktikute poolt läbiviidud mõned rehabilitatsiooniprogrammid mõnedes kohtades on olnud tõhusad. Imerohtu pole. Ükski programm ei ole edukas kõigi kurjategijate puhul või kõigis kohtades. Mõnikord rehabilitatsiooniprogrammid töötavad; mõnikord ebaõnnestuvad; mõnikord teevad asju hullemaks.

Võib öelda, et taoliste rehabilitatsiooniteenuste osutamine on kallis. Ometi on suutmatust selliseid teenuseid osutada palju kallim. (Ross, Antonowicz, Dhaliwal 1998)

Tõenäoliselt tuleks Eestis ja ka Tartu linnas eeskätt tõhustada koostööd erinevate juba olemasolevate institutsioonide vahel nagu vanglad, õiguskaitseorganid, kriminaalhooldus, sotsiaalhoolekanne ja selle allasutused jne. Vanglast vabanenud isikutele eraldi rehabilitatsioonisüsteemi väljatöötamisel aga tuleb väga hoolikalt kaalutleda, millistest teenustest oleks reaalselt kasu. Samuti ei tasu rehabilitatsiooni tulemuste suhtes olla liiga optimistlik ega kõrgete ootustega.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli vanglast vabanenud inimeste rehabilitatsioonivajaduse väljaselgitamine. Eesti kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010, samuti ka Tartu linna arengukava aastani 2007 näevad ette vanglast vabanenud isikutele ühtse rehabilitatsioonisüsteemi loomist.

Töö raames viidi läbi kümme poolstruktureeritud süvaintervjuud isikutega, kelle elukohaks pärast vabanemist oli Tartu linn. Uuriti kinnipidamisasutusest vabanenud isikute probleeme ja vajadusi ning seda, kuidas nad kasutavad praegu olemasolevaid rehabilitatsioonivõimalusi. Uuriti ka abisaamisvõimaluste vastavust vanglast vabanenud isikute tegelikele vajadustele ja täpsustati teenuste ja toetuste vajadust hetkel ning tulevikus. Samuti uuriti vanglast vabanenud isikute informeeritust teenuste ja toetuste saamise võimalustest Tartu linnas.

Uurimistulemuste põhjal saab hinnata olemasolevate rehabilitatsiooniteenuste vastavust vanglast vabanenud isikute vajadustele. Uurimistulemustest lähtuvalt saab teha ettepanekuid rehabilitatsioonisüsteemi loomiseks nii Tartu linnas kui Eestis tervikuna.

Uurimuse põhjal võib välja tuua alljärgnevad järeldused

- Vanglast vabanenud isikud kogevad raskusi tavaeluga kohanemisel, kusjuures need raskused on enamasti psühholoogilist laadi. On märkimisväärne, et kohanemiskogemusi, stressi ja depressiooni kogesid ja kirjeldasid intervjuueeritud vanglast vabanenud inimesed ühtemoodi, sõltumata vanusest, soost, rahvusest ja majanduslikust olukorrast. Seda uurimistulemust peab autor kõige huvitavamaks ja olulisemaks
- Vanglast vabanenud isikud vajavad psühholoogilist abi ja nõustamist nendest raskustest ülesaamiseks, kuid nende võimalused psühholoogilist abi saada on äärmiselt piiratud. Arvestades vanglast vabanenud isikute psühholoogilist seisundit, stressi ja kohanemiskogemusi, mida nad kogevad, peaks nõustamisteenus olema kergesti ja kiiresti kättesaadav ning tasuta.

- Vanglast vabanenud isikud võivad kogeda majanduslikke toimetulekuraskusi, kuid peavad neid teisejärgulisteks võrreldes psühholoogiliste probleemidega. Enamasti on majanduslikud probleemid tekkinud enne kinnipidamisasutusse sattumist ja seotud muude riskifaktoritega kui vanglakaristuse kandmine.
- Vanglast vabanenud isikud on hästi informeeritud olemasolevatest sotsiaalabi taotlemise võimalustest ning vajadusel ka kasutavad neid. Samas peavad nad olemasolevaid sotsiaaltoetusi liiga väikesteks ja teenuste kvaliteeti madalaks. See on ka peamine sotsiaalabi mittetaotlemise põhjus.
- Vanglast vabanenud isikud peavad olulisimaks toimetuleku tagajaks peale vabanemist püsiva töökoha leidmist. Töö leidmisega vanglast vabanenud isikutel raskusi ei ole, kuid enamasti on nad hõivatud madalalt tasustatud füüsilise tööga ning on tööl mitteametlikult.
- Vanglast vabanenud isikud väärtustavad kõige enam iseseisvust ja ise oma probleemidega hakkamasaamist. Riigi poolt pakutavaid teenuseid nähakse pigem toetavate kui otsustavate teguritena vanglast vabanenud isikute rehabilitatsiooniprotsessis.

Uurimuse tulemusi saab kasutada igapäevases sotsiaaltöös vanglast vabanenud isikutega. Uurimus ei anna üheseid vastuseid vanglast vabanenud isikutega seotud probleemistiku lahendamiseks. Siiski saab käesoleva töö tulemusi kasutada rehabilitatsioonisüsteemi väljaarendamisel. Mis aga veelgi olulisem - uurimus annab informatsiooni vanglast vabanenud inimeste olukorra kohta ning pakub antud teemal rohkesti huvitavat mõtlemisainet.

SUMMARY

The aim of the final paper was to determine the rehabilitation need of people released from prison. The author used qualitative study method and cross-case analysis.

Ten half-structured in-depth interviews were carried out with persons whose residence after release was Tartu town. The study results enable to assess the commensurateness of the existing rehabilitation services and the needs of persons released from prison. On the basis of the study results proposals could be made as to creating rehabilitation system in Tartu as well as in Estonia as a whole.

On the basis of the study the following conclusions could be drawn:

- The persons released from prison experience difficulties in getting used to everyday life, whereas these difficulties are mostly psychological.
- The persons released from prison need psychological help and counselling in order to get over these difficulties, but their opportunities for getting psychological help are extremely limited.
- The persons released from prison may experience economic difficulties, but which they consider secondary compared to psychological problems.
- The persons released from prison are well informed of the existing opportunities for social assistance and use them if necessary.
- The persons released from prison deem the finding of a permanent job the most important guarantee of coping.
- The persons released from prison mostly value independence and coping with their problems themselves.

The study results may be used in everyday social work with persons released from prison. The study does not give definite answers for solving the problems as to the persons released from prison. However, the results of the present paper could be used in developing rehabilitation system. But what is even more important – the study provides information about the situation of the persons released from prison and offers a lot to consider on this topic.

Kasutatud kirjandus

1. Campbell, Donald S. (1995) Counseling Young Offenders for Rehabilitation and Employment: The Problem and Promise. ERIC Digest , Canadian Guidance and Counseling Foundation Ottawa ([http:// www. ericfacility.net/ericdigests /ed400773.html](http://www.ericfacility.net/ericdigests/ed400773.html)) 01.04.07
2. Crow, Ian (2001) The Treatment and Rehabilitation of Offenders. London: SAGE Publications
3. Gornik, Mark (2001) Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior. ([http:// www. nicic. org./pubs/2001/017624.pdf](http://www.nicic.org/pubs/2001/017624.pdf)) 02.04.07
4. Kallikorm, Klaarika (2003), „Vanglast vabanenud isikute tööhõive Eestis“. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond
5. Kasemets, Piret ((2002) Vangla sotsiaaltöö eesmärgid ja vahendid. Eesti Sotsiaaltöö II Kongress: Areneva ühiskonna väljakutsed, Tartu Ülikooli Kirjastus
6. Kohler, Vilja (2005) „Vanglast vabanenuid hakkavad toetama infopunkt ja keskus“: Postimees 21.02.2005 lk. 6
7. Kreem, Robert (1995) Sotsiaaltöö teooria ja praktika. Lähtealuseid isikliku, perekondliku ja ühiskondliku elu tugevdamiseks. Eesti sotsiaaltöötajate koondis lääneriikides. Tartu
8. Kyngäs, M. (2000) Vankeus miehen elämäkulussa. Lapin Yliopisto, Rovaniemi
9. Laine, Matti (1997) Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia
10. McGuire, J., Priestley, P. (1995) Reviewing „What Works“: Past, Present and Future. In McGuire, J. (Ed), What Works: Reducing Re-offending. Guidelines from Research and Practice (pp 3-34). John Wiley & Sons
11. Raus, Toomas, Timmusk, Liis (2006) Kuritegevust mõjutavad sotsiaalmajanduslikud ja demograafilised tegurid. Tallinn: Justiitsministeerium
12. Ross, Robert R. (1998) Prosotsiaalse kompetentsuse edendamine: Kognitiiv-käitumuslikud suunad kriminaalpreventsioonis ja kurjategijate rehabilitatsioonis Tallinn: Sotsiaalministeerium

13. Saar, Jüri, Markina, Anna, Ahven, Andri, Annist, Aet, Ginter, Jaan (2003) Kuritegevus Eestis 1991 – 2001 TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut: EV Justiitsministeerium
14. Saar, Jüri (2002) Kuritegevus ja kuritegevuse kontroll Eestis 1991-2001: probleemid ja perspektiivid. Eesti Sotsiaaltöö II Kongress: Areneva ühiskonna väljakutsed. Tartu Ülikooli Kirjastus
15. Tooding, Liina-Mai (1998) Andmeanalüüs sotsiaalteadustes. Tartu Ülikool
16. Üprus, Avo (2000) Õigus halastusele. Eesti kiriku kriminaaltöö ja hingehoiu osa selles. Tallinn: EELK Kriminaaltöö Keskus

Internetiallikad:

1. EELK Tartu Pauluse kiriku kodulehekül <http://www.eelk.ee/tpauluse/>
2. Eesti metodisti kiriku kodulehekül <http://www.metodistikirik.ee>
3. Justiitsminister Rein Langi ettekanne kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010 täitmise kohta 2006 aastal: Justiitsministeeriumi kodulehekül <http://www.just.ee>
4. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010, üldpõhimõtted, punkt 27: Justiitsministeeriumi kodulehekül www.just.ee).
5. Kriminaalhooldusseadus 1997 :Eesti Õigusaktide Andmebaas <http://www.estlex.ee>
6. Rehabilitatsioon: Sotsiaalministeeriumi kodulehekül <http://www.sm.ee>
7. Sotsiaalhoolekande seadus 1995 :Eesti Õigusaktide Andmebaas <http://www.estlex.ee>
8. Tartu linna kodulehekül <http://www.tartu.ee>
9. Tartu Nõustamis-ja Kriisiabikeskus <http://www.tnk.tartu.ee>
10. Tööturuameti Tartumaa osakond [http:// www. tta.ee](http://www.tta.ee)
11. Töötu Sotsiaalse Kaitse Seadus 2000 :Eesti Õigusaktide Andmebaas <http://www.estlex.ee>
12. Vanglad: Justiitsministeeriumi kodulehekül <http://www.just.ee>

Suulised allikad:

1. Karhu, Viktor. Tartu linna asutuse Varjupaik juhataja. Telefonivestlus 19.04.2007
2. Mesila, Kalle. EELK Tartu Peetri koguduse õpetaja. Telefonivestlus 19.04.2007
3. Schotter, Anne. Tartu Kristliku Kodu juhataja. Telefonivestlus 19.04.2007
4. Vihalem, Triin (1998) „Kvalitatiivsed uurimismeetodid sotsiaalteadustes“: Tartu Ülikool. Loengumaterjal